

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

Universitätsbibliothek Paderborn

Historia Provinciæ Paraquariæ Societatis Jesv

Techo, Nicolas

Leodii, MDCLXXIII.

Liber Tertius.

urn:nbn:de:hbz:466:1-38528

HISTORIÆ
 PROVINCIÆ PARAQUARIÆ
 SOCIETATIS JESU
 LIBER TERTIUS.

ERUM enimverò, quamvis tantorum virorum, quorum facta narravimus, labore & industriâ, Tucumania, Paraquaria & Chilensis regni Apostolica missiones mirum in modum inclarescerent: tamen satis apparebat, infinita propè terrarum spatia, per pauculos Socios, in tot regiones abs se invicem disparatos, licet maximè vellent, excoli minimè posse. Quocirca, de novâ Societatis Provinciâ, in his Australibus regionibus fundandâ, quàm Paraquariensem ab nobilissimo flumine Paraquario nuncupant, agi cœptum est. Quod quomodo ad exitum perductum sit, ut simul & non interruptè oculis subjiciatur, retroactâ tantisper annorum serie, non indiligerenter exequi pro instituto aggredior. Americam omnem, in duas ingentes peninsulas divisam, connectit isthmus, immensi utrimque oceani jura ne se confundant, modicæ terræ interjectu ex æquo dirimens: Pars Septentrionalis, quâ Hispanis habitatur, Mexicano Proregi, pro Rege Catholico, parer. Pars Australis latissimas provincias, ac regna complexa, si unam Brasiliam excipias, tota quanta est, Peruanum Proregem agnoscit. In hanc partem, sicut ego comperi, anno millesimo quingentesimo sexagesimo octavo, Philippi secundi Regis Catholici sumptu, & missu S. Francisci Borgiæ, cujus colloquentis faciem Solis instar splendentem Merhumnæ viderat Hieronymus Portillus, cum Peruanum Provincialis titulo, Societatem invexit; quam ipse, & ejus successores adeò feliciter propagavêre, ut Provincia Peruana sub sæculi sesquimillesimi finem, mole suâ jam laborans, unius Provincialis curam excederet: nam præterquam quod plerasque Peruanæ tractûs urbes ipse Portillus, Josephus Aosta, Balthazar Pinna Provinciales Collegiis occuparant: Joannes Atienza in Quitensi, Panamensi & Tucumaniensi ditione; Joannes verò Sebastianus Particius in Chilensi regno, domos Societatis fundaverant, quas nec ipsi Provinciales ob infinita propè spatia adire, adeoque nec ex instituti nostri legibus regere poterant. Quapropter Claudius Aquaviva Generalis, sub initium hujus sæculi, Stephanum Paës eo maximè sine in Peruviam miserat, cum Visitatoris, ut vocant, potestate, ut coram inspiceret qua demum ratione huic incommodo caveretur; qui, pervagatâ fermè totâ Australi Americâ, auditis gravissimorum virorum sententiis, pronuntiavit, videri sibi, ab Peruanæ Provincialis curâ eas regiones præscindî oportere, quas ipse per se inspicere commodè nequirit. Cùm verò inquireretur de commodissima Provinciæ divisione, in id ferè omnes convenêre, ut ex dômibus novi regni Granatenfis, & Quitensis, Panamensisque tractûs viceprovincia, una Peruanæ Provinciali subcensita; & altera, cum eodem subjectionis ordine, ex Tucumanica missione, attributis ei Chuquisacensi, Potosino, Oururano, & Sanctæ Crucis in Montanis Collegiis, institueretur. Sed quoniam in eâ partitione faciendâ multa erant, quæ ab Suprema Societatis autoritate firmitatem requirerent, visum est Patribus, per Didacum Torrez, anno hujus sæculi secundo in Procuratorem electum, & propediem Romam iturum, rem integram ad Generalem Præpositum referri: qui audito Didaco Torrez, ex Assistentium suorum consilio, legitimis tabulis, utriusque Vice-Provinciæ jura stabiliens, Peruanæ Provinciali per litteras mandarat, ut ipsum Didacum Torres, ubi è procuratore

CAPUT

I
 Peruana
 Societatis
 Provinciæ
 dividitur.

America di-
 visio.

Hieronymus
 Portillus in
 Peruviam
 Societatem
 invexit.

Causa divi-
 dendæ Pe-
 ruanam
 Provinciæ.

Prima desi-
 gnatio divi-
 dendæ Pro-
 vinciæ Pe-
 ruanæ.

Romana rediisset, Quitensibus, Novo-granatenfisbusque domiciliis; Didacum verò Alvarez de Paz Tucumanensi regioni, cum additione supradictorum Collegiorum, concessò utriusque Vice-provincialis titulo, præsiceret. Quas litteras ipsi Didaco Torrez in Peruviam renavigaturo perferendas jam tradiderat.

CAPUT

II.
Claudius
Aquaviva
jus Provin-
ciæ Para-
quariæ con-
cedit.

Claudii
Aquaviva
Epistola.

Mutat con-
siliū.

Paraquaria
Provincia
tus cum
Æthiopicis
Episcopati-
bus compa-
ratur.

Aquaviva
Cœlitus il-
lustratur.

Didaci Tor-
rez prudens
consiliū.

Didacus
Torrez in
suspicionem
vocatur.

ANTEQUAM Didacus Torrez Gadibus solveret, alias litteras Romæ accepit, quibus prima mandata contrariis jussis revocabantur. Causa revocandi fuit ea, quam ipsemet Claudius Aquaviva suis litteris inseruit, quarum exemplar hinc addere non pigebit. *Mirabitur, inquit, Reverentia vestra insolentiam facti, quod cum ego litteris tibi Romæ traditis partitionem Provinciae Peruanæ, à Visitatore delineatam, ratam habuissem, jam ex parte irritam velim. Ratio mutandi consilii fuit, quod post discessum hinc tuum, è Paraquaria Tucumaniæq; multas litteras acceperim virorum planè gravium multis verbis conquerentium, immensas Paraquariæ Provincias cum irremediabili animarum jacitura ab Societate deseri, rogantiumq; per Sacra omnia, ne id ego aliquando permittam. Re igitur Deo per me & alios serio commendatâ, auditis Assistentium meorum sententiis, mihi visum est, sine detrimento Societatis, eorum postulatis melius consultum iri, si ex Paraquaria, Tucumaniæq; nova Societatis Provincia, ab Peruanâ omninò independens, erigatur: cui ego Te fundandæ, regendæq;, cum Provincialis titulo, attribuis tibi ex subsidiariis Sociis quindecim, legitime constituo. Reliqua, quæ ad hanc rem pertinent, ex litteris Provinciali Peruanâ à me scriptis, in Peruvia referes. Hæc Claudius.* At Bartholomæus Perez, pro Hispania Societatis Assistentens, in eandem sententiam eidem scribens, monebat ne onus impositum deprecaretur, nec vereretur aliquam notam incurrere, quòd contra Peruanorum comitiorum postulata, dignitate elevatus, Romæ Procurator in Provinciam rediret; cum Paraquariæ Provincialatus videri possit comparandus cum Æthiopicis Episcopatibus, laboris plurimum, dignitatis verò nihil, præter nomen, habentibus. Deinde secretò addebat, Chuquisacanum, Porosinumque Collegia, unde novellæ ac pauperi Paraquariensi Provinciæ decus, & subsidia rerum temporalium peterentur, non difficulter ab Præposito Generali, si insinualet, impetraturum: nec defutura alia novæ Provinciæ auxilia, quòd eam Claudius Aquaviva, tanquam consilii sui prolem respiceret. Porro Paraquariam idcirco Claudii prolem Bartholomæus Perez vocabat, quòd passim crederetur cœlesti lumine illum fuisse illustratum, ut Paraquariæ jus Provinciæ concederet. Nam cum ad Sancti Andree tyrocinium lumen cœleste petiturus pro tanta re decernenda secessisset, post octiduanum secessum, insolito quodam vultus ardore ita Assistentes suos perstrinxit, atque in sententiam suam traxit, nihil ut dubitarent, Paraquariæ in Provinciam erigendæ rationem cœlitus Claudio fuisse revelatam. Quam rem non unis litteris Bartholomæus Perez, Assistentens, restatam reliquit. Didacus Torrez, acceptis litteris, Generalem monet, commodum sibi videri, si, Porosino, Chuquisacensi que Collegiis, Peruanæ Provinciæ relictis, Chilense regnum Tucumaniæ Paraquariæque neereretur; ex his regionibus novam Provinciam confici posse. Causa hujus consilii erat, quòd vir in salutem Indorum intentus, prudenter subveneretur, ne amplâ illâ Collegiorum Peruanorum specie illecti plerique Socii, ad parvas urbes, aut squallida Indorum Oppida, refrigerente, ut fit, spiritu, ægrè abstrahi se sinerent. His rebus perfectis, Didacus Torrez in Indiam prosperè renavigavit. Ubi Limam tenuit, referatâ Præpositi Generalis litteræ ansam præbuere Patribus ab se invicem dissentientiis; unis Aquavivæ primis litteris, aliis postremo decreto standum esse affirmantibus. Plerique in suspicionem Didacum Torrez vocabant, quasi non sincerè Provinciæ Peruanæ res ex comitiorum placitis, sed ex privato judicio Romæ procurasset, authorque fuisset contra gravissimorum Patrum, adeoque ipsius Visitatoris judicium, Paraquariæ in Provinciam independentem erigendæ. Qui, quamvis sui purgandi ergò multa in medium adferret, tamen in dissentientium opinionum varietate, & quia in executione ultimorum mandatorum plura essent, quæ requirerent Præpositi Generalis explicationem. Interim dum nova responsa Romæ expectantur, ex vi

primarum

primarum litterarum, Didacus Torrez fundandæ, regendæque Quitoensî Vice-provinciæ; & Didacus Alvarez de Paz ad Collegia Australia, Tucumania obversa, cum Vice-provincialis titulo amandantur. Biennio in his rebus exacto, tandem Claudii Aquavivæ litteræ in Peruviam perferuntur, quibus significabat, eam demum mentem esse suam, ut ex Australioribus America regionibus, nova ac independens Provincia erigeretur, eique gubernandæ, ac condendæ, Didacus Torrez sine ulla tergiversatione, ductis è Peruvia aliquot Sociis, præficeretur. Nam quamvis immensa illa terrarum vastitas magnis urbibus careret, justorum Collegiorum capacibus; tamen sperabatur futurum, ut urbium parvitas, Apostolicis ad Barbaros expeditionibus, abundè compensaretur. Quod felix itaque, faustum, fortunatumque sit, anno millesimo sexcentesimo septimo, Paraquariam, Tucumaniam, & Chitense regnum, amplissimas ad Austrum regiones, utroque mari conclusas, octingentis & quinquaginta leucis in longum latitudine variâ protensas, tribus Prætoribus Regiis administratas, sub nomine Provinciæ Paraquariæ eo sine præcipuè complexa Societas est, ut quidquid Barbarorum in antris, in nemoribus, in paludibus & alibi delitesceret, perferretur, & ad humanitatem, Christi que fidem, necnon ad Regis Catholici imperium, traduceret: quod ut ordine fieret, Didacus Torrez, novus Provincialis, legitimis litteris instructus, è Quitoensî Provincia, quam pro Societate fundaverat, magnis itineribus Liniam, Præregis sedem, terrâ, mari que contendit. De quo, quoniam mihi toties dicendum occurreret, libet aliqua præfari, ortumque illius, educationem, gesta, munera ante initam Provinciam, breviter & carptim explicare, ut ex laude tanti Capituli, subjecta membra claritudinem accipiant.

DIDACUS Torrez patrem habuit Didacum Bolum, claræ originis, è montibus Burgensibus, à proavis ductæ; sed Beneventi in Castella veteri natum: cujus dotes adè in excello fuere, ut pro Comite-stabuli Castellæ Beneventum, patriam suam, & interjecto tempore, Montis Regalis oppidum, integro semper tantorum principum favore, cum Præfetti titulo gubernârit. Mater ejus, spectatæ virtutis fœmina, insignis sub Carolo Quinto centurionis filia, post mariti & quatuor prolium obitum, cum duabus filiabus superstilibus, Sanctæ Theresiæ institutum arripuit, & claris virtutibus ornavit. Talibus progenitoribus Didacus noster, anno sesquimillesimo quinquagesimo, Villalpandi ortus, ubi per annos licuit, primis litteris, in patriâ primùm; tum Salmantiçæ sub patris Sacerdotis tutela, operam navavit. Ibi dum, ut decebat amplæ domus unicum hæredem, omnibus disciplinis excolitur, ad hæreditatem filiorum Dei, minimo, quàm posset, periculo ineundam, animum adjecit. Igitur iis, quæ primas apud pueros obtinent, contemptis, cœpit Exhomologesim frequentare, sacræ Mensæ multoties assidere, latera nuda serolis cingulis constringere, inediâ se macerare, flagellis in corpusculum sævire, & alia severioris vitæ imitamenta tantâ contentione peragere, ut immoderatione valetudinem profligasse creditus sit. Ejus patruus, suspicatus, ea nimia, ut ipse aiebat, pietatis exercitia, è schola Sociorum Jesu, quos frequentabat, prodire, & quædam præludia esse religiosæ vitæ ineundæ, puero hominum Societatis consortium interdicit, & in non obtemperantem severè animadvertit: adhuc perseverantem ad parentes, Palentiæ tum degentes, domesticis illecebris ab severioris vitæ consilio abstrahendum postliminiò remittit. Nec diu fuit cum sese obtulit occasio, cum in Vallisoletanam Regis Catholici aulam transferendi. Vallisoletidum honorarius cliens in domo principis viri, magnam Reipublicæ partem administrantis, degit, ita herum corporis & animi dotibus sibi devinxit, ut facilè favoris primas tulerit: adè ut nobilis admodum matrimonii, & honestissimi officii spes ex propinquo ei ostentata sit. Quod utrumque indubiè inivisset, nisi Deus juvenem, sæcularibus curis jamjam irretiendum, hoc maximè modo abstraxisset. Herus ille, Regi quàm Deo gratior, turpibus amoribus serviebat; nec erat, qui auderet potentis viri impetum refrænare. Unus tamen, rarò in principum domibus exemplo, Didacus noster, schedâ in manus datâ, officii Christiani hominem

Paraquaria
Provincia
initium.

1607.

Didacus
Torrez, pri-
mus Para-
quariæ Pro-
vincialis.

CAPUT
III.

Didaci Tor-
rez vitæ
primordia
& gesta in
Indiis.

Primum
Magistratus.

Parentes.

Educatio.

Hericum
factum.

commonefacere ausus est, enixè rogans, ut æqui bonique consuleret juvenis Aulici audaciam, plus de ejus salute, quam de suis honestamentis solliciti. Enimverò Herus, lectâ schedâ, excandescere, prudens monitum acerbius, quam non convitia debuisset, accipere, juvenem temeritatis fugillare, de spe matrimonii & dignitatis ineundæ dejicere, domo denique privare. Ille injuriâ nihil motus, alterius heri, titulo & favore Regis Catholici etiam insignis, ex parentum voluntate, clientelæ se addixit. Unde non diu post, frequentibus Dei vocantis motibus, ad religiosum statum capeffendum sollicitatus, aulæ nuncium remisit, & de tantâ re deliberaturus ad Montis Regalis urbem, quam parens ejus gubernabat, se contulit. Sed fugiens Carybdim, incidit in Scyllam: nam universa civitas, in florentissimi juvenis, gubernatoris sui filii, amorem effusa, ultrò oblati deliciis ab pietate primum abstraxit, mox illecebrosis adolescentum moribus immerfit; non antè emerfurum, quam Deus morbo affligeret. Sed vix emerfus, rursus licentiæ fræna laxavit; actumque erat de illo, nisi periculosissime incitatum febris prostravisset. Quo in morbo, renovatis veteribus voris, se totum vocanti Deo permisit. Redditus sanitati, rectâ contendit ad Alphonsum Rodriguez, Montis-Regalis Collegii tum Rectorem, quo directore usus, diversa Religionum instituta inter se contulit, & cui uni præsertim se consecraret, diu cum animo suo reputavit, donec in hanc sententiam veniret, ut existimaret nullum Religiosum Ordinem Societati sibi præferendum esse. Ratio eligendi fuit, quòd ascereret, sub id tempus excellentiam omninò æstimationem de Societatis Jesu Instituto cælitus sibi immisissam fuisse; affirmabarque postmodum in de pontana ætate, æstimationem eam tantam fuisse, ut nec longo quinquaginta annorum usu, nec tractatione eximiarum planè Societatis personarum, nec officiorum gestorum multiplicitate, quidquam incrementi capere potuerit. Quare facile juveni fuit, spreto frustra insidiantis puellæ illecebris, abruptisque dominantis domûs, & popularium splendidis laqueis, ad præmonstratam nobilis Instituti metam toto deinceps impetu currere. Eo ergò die, quo, accepto ab coætaneis phalerato equo, ultrò ad ludos publicos invitabatur, Collegium nostrum petens, Provincialis pedibus advolvitur, vovetque se inde pedem non moturum, antequàm Societati auctoraretur. Movit ea species Provinciam, concessitque, quasi coactus, quod summoperè avebat. Elucebat enim in juvene spes ornandæ Societatis, si solitis artibus excoleretur. In Societatem admissus, sub Alphonso Rodriguez Rectore, Divi Ignatii Exercitiis pro more excultus, grande de se specimen dedit; & adhuc longè majus, quando in veste splendida & sæculari Medinam-Campri ad tyrocinium missus, Vallisoleti rugosum jumentum per frequentes plateas agere jussus, egit tanto sui contemptu, ut hilariorem vultum in hac vili exercitatione ostenderet, quam dum paulò antè, dominantis Principis favore elatus, Regiam urbem pomposè perambulare. Medinæ-Campi Societatis veste donatus, Balthazari Alvarez excolendus traditus est: qui tyroni de perseverantiâ in Societate sollicito, & votum voventi, si ab Societate dimitteretur, se peditem, ad rursus eam impetrandam, Romam iturum, manu applaudens, bono animo hominem esse jussit, aens, prævidere se, ut multorum mortalium bono diutissimè, & ad usque mortem, in Societate viveret. Inter præcipua poliendi spiritus exercitia, sui contemptum in primis coluit, eoque, assiduitate considerationis vilitatis suæ, adductus est, ut præteritorum peccatorum nube perpetuò occurrente, non auderet, nec in Sanctorum, nec in Virginis Matris imagines oculos figere, donec confidentius cum Divis agere, & altiora meditari juberetur, ne præclara indoles nimium deprimeretur. Ex illis tamen vilitatis suæ considerationibus ortum, ut à Majoribus postularet, in infimo Coadjutorum gradu, abscissâ spe Sacerdotii adipiscendi, stare. Qua spe dejectus, dignus Balthazare magistro discipulus, post expletum tyrocinium, Vallisoletum, studiis operam navaturus, amandatur. Inter studia perseveravit colere pietatem, ratus litteras sibi noxias fore, si non virtute animarentur. Currentem incitavit Franciscus Suarez, Theologiæ per quadriennium ejus magister, docens Societatis scholasticis nihil propriâ probitate antiquius; & infra propriam probitatem nihil

litterarum

Vocatis.

Tyrocinium.

Studia.

litterarum studio, carius esse debere. Quamvis ergò facile concessero, Didacum nostrum nonnullos in literis habuisse æquales, in ducenda tamen virtutum pompa inter coætaneos coriphæus, Rectorum suorum, & Magistrorum iudicio, habitus est: adeo ut utrorumque favorem, & amorem, accedentibus præsertim non vulgaris prudentiæ speciminibus, sit promeritus. Nec dubitavit aliquandò Vallisoletani Collegii Rector, se absente, domus penè totius regimien adhuc non Sacerdoti committere. Inde clarescere viri virtus, & post quadriennem Theologiæ cursum summis muneribus designari, nisi ipse designationem antevertisset, ambità ad Orientalem Indiam missione. Quà impetratà, & mox magnorum virorum intercessionibus frustratà, aliò desideriorum suorum vela convertit. Venerat ex Occidentalibus Indiis Balthazar Pinia, Peruvizæ procurator, apud quem antiqua vota secretò deponens, asseruit, se incredibili Indicorum laborum, & Barbarorum salutis desiderio flagrare: si missionem à Præposito Generali sibi impetret, in ære ejus æternum fore. Placuit Procuratori postulatio, qui facilè Romæ negotium confecit. Sed vulgato in Hispania ambitu, adversarios habuit parentes, & Provinciæ suæ Primores, privari se tali homine non facilè laturos; nisi utrorumque artes constantiâ, & melioribus artibus, ipse elusisset. Quin, non contentus se Peruvizæ dedicare, effecit ut Joannes Atienza, Vallisoletani Collegii Rector, pro Balthazate Alvarez in Peruvia Provinciale designato, & in Hispania retento, missionem Indicam peteret, & impetraret. Cum tali socio Gades profectus, ubi navigandi tempestivitas advēnit, cæteris Sociis in Regium myoparonem receptis, ipse cum altero Socio, adnente Architalasso, in rostratam conscendit, statimque ordinavit tempora; ita ut sua essent Catechesi, Concioni, ægrorum consolationi, & piis colloquiis destinata intervalla. Sed non plures dies abiire, cum; rēhente licet Architalasso, in aliam navem revocatur à Baltazate Pinia, rogatu Sociorum, qui malignâ aurâ afflati, morboque prostrati, unicui sibi solatium ab Didaco Torrez sperabant. Nec eos fefellit opinio; nam in omnium commoda incredibili caritate incubuit, donec ipse etiam prosterneretur; adèò pertinaci malo, ut vix latum unguem ab morte abfuerit. Evasis tamen, & transmissis isthmo; alteram navim alio in mari conscendens, felici cursu Limam, anno sesquimillesimo octogesimo, tenuit: grande erat Didaci nomen. Igitur Joannes Atienza, Limani Collegii Rector designatus, eâ conditione Rectoratum initurum se spondit, si in Adjutorem & Collegii Ministrum nominarent. Quo non ægrè impetrato, ejus ministerio eoque usus est; dum Provincialis, optimis votis obsecundans, Didacum ad curam Indorum, Julide degentium, amandaret.

IULIS Peruvizæ Oppidum est ad Titiacam lacum, quatuor Indorum Parochias Societatis Jesu subcensitas habens, ibi degunt una in domo Socii, Parochorum, eorumque Adjutorum vicem gerentes, quorum unus præest reliquis, Rectoris nomine; ita ut ab forma Collegii vix distinguas. Eam domum incolebant tum temporis Alphonfus Barfena, Didacus Martines, Didacus Gonzales Holguinus, magna Apostolicorum virorum nomina, & alii præstantes operarii: inter quos Didacus noster, quamvis Ministri officio fungeretur, Aimaram, & Quichoanam linguam celerrimè didicit. Qua in exercitatione dum versatur, à Provinciali per litteras jussus est sedi præesse: sed antequam Magistratum iniret, aliquid accidit à nostris Majoribus maximè alienum: nam nescio quis de Societate, novo Rectori se opponens, palàm asserere ausus est, eum jure Rectoratum non capessiturum, antequam Provincialis mentem suam clariùs aperiret: videri enim, verbis ambiguis in demandato officio usum. Didacus importunâ intercessione nihil motus, ita se gessit, ut summam prudentiæ & modestiæ laudem meruerit: nam professus magni muneris loco privationem ab officio habiturum, relicto, qui, se absente, curam domus regeret, Vicario, & assumptis in socios Didaco Martines, & Gonzalvo Holguino, interim dum Provincialis absens consulitur, ad Aracaxensem, & Camatensem regiones, quò Chuni Ethnici, feritate insignes,

concurrere

Navigatio.

CAPUT
IV.
Gesta ejus
in Julidis
& Cuscensi
Rectoratu.

*Prudenti fa-
ctum.*

concurrere commerciorum ergò solebant, Apostolico more perrexit. In ea expeditione immensa frigora perpeffus, evidentiã vitæ pericula adiit. Aliquot Chunos muneribus allectos baptizavit; præstigiatores quinque convertit; Idola subvertit, eorum loco Cruces, frendente dæmone, per multos subsequentes annos perennaturas, substituens. Ulteriora meditantì Provincialis litteræ redduntur, quibus, temerarii intercessoris interpellatione damnatâ, jubebatur quamprimum demandatum Rectoris officium capessere; simulque amicè arguebat, quòd, se inconfulto, tantis inter Barbaros periculis caput suum objecisset. Adito Rectoratu, dispalatos Indos congregari baptizarique curavit. Ad Condesuifenses, allicitis ad salutare aquas quamplurimis Indis, pedes excurrit: Julidis sedem retinere, Societati conducibile esse, enervatis adversariorum rationibus, confirmavit: primus, acceptâ à Majoribus autoritate, Parochorum officia ad certas leges reduxit: Chuquiabensem Episcopum, Societati non usquequaque benevolum, non jure agendo, sed modestiæ artibus, conciliavit. Qua de re monitus Claudius Aquaviva, Generalis, per litteras ei gratulatus, asseruit, summo perè ei placuisse eum agendi modum, è schola Xaveriana depromptum; plus enim submissione, & modestiâ apud dominantes in sæculo, quam juris, in quamlibet partem pro libitu sæpè se contorquentis, ostentatione profici. Ob rem Julide per sexennium benè gestam, ab Senatu regio Procurator Indorum declaratus, ab officio invidiæ obnoxio prudenter abstinuit. Ad Comitìa provincialia profectus, tantus, vir ambitus apud Patres congregatos postulatus est, quasi continuationem Rectoratus in Julidis sede ambivisset: sed, re ad severissimam Judicii trutinam reductâ, damnatâ levissimi accusatoris temeritate, omnium calculis absolutus est; & accusator, invitissimo licet Didaco nostro, pœnam ab Claudio Generali injunctam, religiosè subiit, totâque vitâ Didacum sibi benevolentissimum est expertus. Defunctus Julidis Rectoratu, Cuscensi Collegio regendo adhibetur. Cuscum, Regia Ingarum sedes, templo olim Soli, quem gens colebat, dicato, immensa auri & argenti mole ante Hispanorum adventum conspicuo, celebre erat. Nec celebritatem imminuit Dominorum mutatio: nata pro uno sacrilego fano, & Regia barbaricè constructa, Episcopale palatium elegans, princeps templum ornatissimum, Religiosorum omnium sacras aedes magnificè erectas, privata publica que ædificia splendide constructa, hodie conspicitur. In ea urbe, sub initium aditæ Peruanæ Provinciæ, Societas Collegium fundaverat, ejus regimen, anno præteriti sæculi octogesimo-nono, iniens Didacus noster, tripartitò curas divisit, ita ut Domesticis, Hispanis, & Indis operam navaret. Igitur, præter communia numerosa domus ministeria, quocumque usus ferret, excurrerebat. Idem unus Christianam doctrinam in plateis explicabat, Xenodochia invisebat, Parthenicam Sodalitatem abs se instructam, Divinis sermonibus instruebat; obeundis odiosis ministeriis se totum tradebat; intendente laborum multiplicatam hominis urbanitate, frequentissimos cives ad postulanda ab eo animorum corporumque subsidia alliciente; quandoque tamen acrimoniam adhibebat. Sacri quidem homines contra Societatem Jesu famulos sparserant libellos, quos criminis compertos patientiæ primùm artibus, & mox imploratâ Proregis Peruvix, & Episcopi, Judicis que conservatoris autoritate, compescuit. Sed illud longè est memorabilius: vitia Urbis pro Concione sæpè & severè exagitans, & nisi respiceret, peste, cælitus immisâ, brevi castigandam prænunciatis, publicè derisus est ab alterius Ordinis Prælato, quasi frivolis terriçulentis cives in officio continere vellet. Sed is Prælatus, eodem die, quo eum in publica Concione deriserat, cum cæteris omnibus Monasterii sui Religiosis, peste afflatus, docuit tam Deum, quam Dei servos nusquam impunè irrideri. Rector injuriæ immemor, Religiosos illos, lue infectos, adhibitis corporum animorumque levamentis, per se, ac socios, egregiâ caritate procuravit. Sed hæc omnia inter Hispanos exercitia levia videbantur, si cum laboribus, in Indorum salutem impenis, conferrentur. Missis ad Aimarras, Vilcanos, & Condesuifenses Operariis, multos Barbaros Christo peperit. Extremæ-unctionis usum, repugnantibus parochis,

inter

*Cuscensi col-
legio præpo-
nuntur.*

inter Indos induxit. Peste grassante, ac Barbarorum corpora præsertim demetente, desertissimum quemque ingestis cibis, atque animarum levamentis, mirum in modum iuvit. Nihil adeo tetrum ac triste sensibus objiciebatur, quod in vilissimorum capitum gratiam non appeteret. Barbari duo ex afflatis peste, ex ulcerosis corporibus mephitim tantam exhalabant, quanta suffecit ad cæteros omnes abigendos: & tamen Didacus Rector non refugit in eorum mapalia ingredi, ut utriusque animis, antequam pœnè in ejus oculis morerentur, faceret medicinam. Præterea Collegium ædificiis, censibus, & pretiosis templi ornamentis auxit, donec post septennium ad Quitense Collegium regendum mitteretur.

QUITO cognominis regni caput, Ingarum itidem olim regia, anno sesquimillesimo trigesimo-quarto ab Hispanis incolæ cœpta, quamvis sub Æquatore sit, inter deliciosas ac splendidas novi Orbis civitates computatur. In eam urbem Baltazar Pinna, anno ejusdem sæculi octogesimo-sexto, post gestum Peruvix summum Magistratum, Societatis coloniam duxerat, rexeratque: sed cum id Collegium quingentis fermè leucis ab Peruvix urbibus abesset, nec posset ab Provincialibus lustrari, exigebat Rectorem Provincialibus ipsis parem; adde, quòd sub id tempus Quitenses cives permulti, vectigalium novorum metu, domi omnia turbaverant, audebantque infesta arma Magistratibus ostentare. Regias partes tutabantur Senatus Regius & Petrus Arana cum aliquot militum centuriis, & civium selectissimis: Marchio verò Canietensis, Peruvix Prorex, adproperabat auxilia; adeo ut vix dubitaretur rem in apertum diurnumque bellum eruptum iri. In eo statu Quitensis urbis Didacus Torres Rectoratum iniit, cujus primum facinus fuit, Ducem adversarum partium, & quingentos sclopetarios, Regiis partibus reconciliare. Deinde, implorato Dei auxilio, severè Sociis indixit, ne quoquomodo tumultuantibus assentirentur; sed quantum in se esset publicè privatimque Regis Catholici decreta, etiam cum capitis periculo, firmarent. Cum verò, tracto in vincula ab tumultuantibus Senatùs Præsidente, & Senatorum affectis aliquot occisis; eorumque domibus sclopetorum explosione everberatis, in immensum crevisset seditio, atque ipsi Senatores in singula momenta mortem præstolantes Venerabile Sacramentum, ad compescendos furibundos homines; in cubiculi, quo se incluserat, fenestra (non imitabili exemplo, nam cæcus furor sacra profanaque miscet) exponi curassent: & insuper novus Rector, quòd falsò vulgaretur ab eo Proregis capitale diploma, quo jubebantur sexaginta seditiosorum capita demeti, palàm quæreretur ad necem; ausus tamen ipse est ad armatam octingentorum militum concionem verba facere, tanto successu, ut, dicendi vi, plerorumque pectoribus concussis, duos è præcipuis conjuratorum Ducibus cum Senatu reunierit; quorum hortatu ac exemplo quamplurimi cives seditioni se subtraxere. Sed major adhuc Regiarum partium accessio facta est, altero seditiosorum duce, spe amplissimarum nuptiarum; ab partibus per ipsum abducto. Cumque, restituto in libertatem Senatu, & auctà Regionum factione, jam paribus utrimque viribus rem prælio decernere Senatoribus lubitum esset: Didacus Torres Regiis persuasit, ut aliquo diverticulo moram necerent, quâ factum, ut abstractis industriâ, aut interceptis reliquis seditionis capitibus, paulatim plebs difflueret, & civitas univèrsa, temeritate damnata, vectigalia admitteret. Prorex Peruvix, adnitente Rectore, multitudini pepercit: sex solummodò ex omni seditiosorum numero in Hispaniam relegatis, qui omnes in arce Nominis Dei, carceris repentinâ ruinâ obruti, ante Deum quàm Regem scelerum vindicem habuere. Sic Didacus Torres autoritate, prudentiâ, industriâ, objectu capitis periculosam seditionem compescens, magnis negotiis parem se ostendit. Petrus Arana, Architalassus ac Proregis Legatus, binis litteris ad eundem Proregem, & Regios Magistratus missis, laudem pacati regni uni Didaco Torres, & Societati adstruxit: aiens, in uno Collegio Quitensî plus insuisse roboris ad continendum in officio ac Regis fide univèrsam regnum, quàm si numerofo militum præ-

CAPUT
V.

Facta ejusdem in variis Peruvix Provincix locis.

Quitense urbs tumultuatur.

Didacus Torres multis Regiis partibus reconciliat.

Crevisit seditio.

Didacus Torres quaeritur ad necem.

Alios Regiis uniat.

Senatores opportuno consilio juvant. Sedatur tumultus.

Multitudini parcitur.

Seditionis capita castigantur.

Laudantur Socii ab fidei.

Rex ad Didacum Torres scribit.
1594.

Didacus Torres Potosino Collegio præficiuntur.

Ambitiosus punitur.

Institorem ad Societatem notabilis vocatio.

CAPUT VI.
De Procuratore Didaci Torres.

Regi Catholico gratias agit.

Socios subsidiarios impetrat.

Missionis Indicae candidato favet.

Officiis Martini Gutteries recuperat.

Clementi Octavo & Claudio Aquaviva carus est.

Divi Ignatii cubiculum primus ornavit.

sidio firmaretur. Marchio Caniænsis Prorex, præter alia grati animi officia, necnon alii præstantes viri Regi Catholico scribentes, exquisitissimis encomiis eundem Didacum ornare. Quam rem Rex Catholicus tanti fecit, ut per accuratam epistolam ex Escoriali Sancti Laurentii, anno quingentesimo nonagesimo quarto scriptam (cujus exemplar apud me est) ei pro fidelitate gratias actis, dignum facinus meritis laudibus commendaret. Subinde Didacus Torrez ab Joanne Sebastiano Parricio Provinciali in secretarium assumptus, summis muneribus religiosè prælusit. Potosino Collegio cum vicaria Provincialis per Australiorem tractum potestate præpositus, Platenis Senatûs Præsidentem, graviter dissidentem, feliciter cum urbe composuit. Ad condendum ornandumque templum, centum & viginti aureorum millia liberalitate civium accepit. Censum sexcentorum ducatorum annuatim, à janitore Collegii ex voluntate Rectoris pauperibus distribuendorum, instituit. Tres in rebus externis Coadjutores, ob Sacerdotii pertinacem ambitum, è Societate dimisit; quorum unus post adeptum Sacerdotium elephantiaci morbo correptus, antequam ad Aram bellus neomystra faceret, miserè interit: alter ad Ordines sacros recipiendos in Tucumaniam properans, mulâ, quâ vehebatur, obritus, iterato documento fuit; quàm tutum sit suâ sorte contentum esse. Præterea institorem Potosinum in Societatem admisit, qui lectis in Thomæ de Kempis libello de instabilitate vitæ pauculis verbis, mercibus suis relictis, nec oclusâ quidem officinâ, attonitâ voce identidem lecta verba ingeminans, non prius ab ejus pedibus surrexit, quàm in Societatem reciperetur: is trigesimo post aditam religionem die piè moriens, asseruit animum suum incredibili gaudio perfusum, quòd mortis tempestas securo sub tecto se benè curatum exciperet. Triennio Potosii exacto, Stephano Paës Peruvizæ Visitatori comes additus, ei author fuit, ut in Provincialis comitatu Provinciam inspiceret: optimo consilio; nam exinde factum, ut collatis capitibus Ordinationes stabilirentur Collegiorum usui accommodatæ. Eâ occasione in ipsam Tucumaniam penetravit.

ANNO hujus sæculi secundo, Peruanae Provinciæ Procurator, in Europam classe Regiâ vectus, factò ad Gaditanum fretum cum Anglis prælio, Crucem manu prætendens classarios, plentibus undique telis, fortiter animavit. Madriti notabili benevolentia ab Rege, & Duce Lermæo exceptus, cum juberetur ob operam utrique utiliter præstitam, mercedem quamcumque vellet petere, rogavit, ut Rex, autoritate interpositâ, Ignatii Patris nostri inter Beatos referendi, necnon controversiarum de Auxiliis negotium apud Clementem Octavum urgeret. Præterea obtinuit, ut quinquaginta Socii, sumptibus Regiis, secum in Americam Australem navigarent. Ab Senatu Regio interrogatus, num armatâ manu in Ethnicorum terras induci posset Evangelium: violentam hanc Religionis propagationem neutiquam cum Apostolorum moribus & institutis quadrare respondit. In itinere Romano, è Burgenfi urbe paululum progressus erat, cum ejus mula repentè immota constitit, nec adigi potuit, ut ultra eum veheret, donec in Burgensem urbem regressus, uni è nostris Indicæ Missionis candidato, & postea in Quitensi regno Apostolicarum virtutum viro, qui ex verecundia cum eo de Indica vocatione agere omiserat, promitteret acturum se cum Generali Societatis, ut secum in Indiam navigaret, quo factò mula cum Romam commodè vexit, re-vexitque in Hispaniam. In Aquitania Martini Gutteries, inter nostros clarissimi, ossa diu multumque conquisita, & abs se postea Vallisoletum translata, summa felicitate recuperavit. In Italia, Generali Claudio Aquavivæ, & Clementi Octavo, ob singularem agendi dexteritatem, & cæteras animi dotes, mirificè probatus, quidquid voluit, confecit: quin & huic illum reconciliasse creditus est. Eundem Pontificem in professorum Societatis domo familiariter pransum, coram laudavit, prudentissimè insinuans, eam in admittendo apud nostros prandio benevolentiz ostentationem, non parum valituram ad hæreticorum, qui suboffensum Societati Pontificem Summum lætabantur, insolentiam retundendam. Cubiculum Sancti Patris nostri Ignatii pretiosis tapetibus nomine Peruanae Provinciæ primus ornavit.

Ab Claudio Aquaviva Lipsanothecâ pectorali, dente uno & Chirographo Ignatii insignita, donatus, Rhegii energumena salutis fuit. Baronium Cardinalem scripto iurejurando firmato de statu Hispanicæ & Indicæ Societatis edocens, magno adjumento fuit ad malevolorum technas eludendas. Cùm rumor increbuisse de Claudio Aquaviva in Archiepiscopum Neapolitanum creando, eoque Societas anxia esset, ab eodem Cardinali secretò didicit nequiquam id factum iri, quod fœmina Sanctitatis famâ inclita Clementi Octavo indicasset id Deo placitum non esse. Varias Divorum reliquias in novum Orbem transferendas dono accepit. In æde Lauretana pernoctans, imbutus est desiderio Virginis Lauretanæ cultum per Americam Australem propagandi. Eum Mediolani in itu & reditu Federicus Cardinalis Boromæus tanti fecit, ut conscientias totius vitæ, ac arcana pectoris ipsi patefaceret; manum de genibus venerabundus oscularetur, & magna negotia cum Rege Catholico, Archiepiscopo Toletano, Lermæo Duce, necnon aliis Hispaniæ Magnatibus tractanda ei committeret. Apud me sunt variarum litterarum exemplaria, quibus, præter alia summæ benevolentia argumenta, significabat, si ad summum Pontificatum eveheretur, procuraturum ut è quovis mundi angulo sui solatii ergò accerferetur. In Hispaniam redux, ejusdem Cardinalis nomine, Caroli Boromæi cilicium Philippo tertio Regi Catholico, & sacram vestem Margaritæ Reginæ obtulit, postulans ut uterque suam auctoritatem interponerent, ad Caroli apotheosim ab Clemente Octavo obtinendam. Ut id officii etiam præstaret Francisco Borgiæ, consanguinitatis titulo, obtento & ejusdem Borgiæ manibus confusæ vestis sacræ dono, Lermæi Ducis conjugem efficaciter allexit: à quo Lermæo Duce (nam tantisper feria interrumpere lubet) post familiare prandium ad fenestram cubiculi, è qua prospectus erat in leonum caveas arcam circumclusas, deductus, cognovit, Duce ipso narrante, paucis ante diebus contigisse, ut remissionis ergò è fenestra canis catulus in subjectam aream in escam protruderetur, qui ubi in terram decidit, caudâ ablandiri cœpit unè è ferocissimis leonibus, cujus vicissim mutuas blanditias promeritus in separatam caveam deductus est; deincepsque; tanquam si ejus catellus foret, enutritus, innoxie inter leones, quamdiu ab sui protectoris latere non discessit, discurrit: donec post aliquot dies incomitatus in arenam prodiens, ab aliis leonibus discerperetur: quod ut è cavea advertit leo catuli protector, repente in arenam profilit, & instigante in clientuli vindictam furorè, disceptores ipse discerpt. Mox alio alium mutuo exemplo animante, quotquot erant in caveis in arenam prodiere, nec antè pugna desit, quam omnes ad unum dilaniati occumberent. Accomodo in domo Regia Regibus documento, exigua de causa, & sæpè inquieti clientuli defendendi ergò, bellum suscipientibus, nec antè desinentibus, quàm se, suaque regna discepterint, dilaniarintque. Eodem Lermæo Duce adnitente, Didacus Torres offensionem Regis ab quibusdam Sociis summâ prudentiâ avertit. Ab Senatu Regio impetravit, ut in lege Caroli Quinti prohibente ne quis non Hispanus in Indias navigaret, cum Societatis hominibus, animas non aurum quærentibus, dissimularetur. Author etiam fuit, ut seminaria pro educandis longè à parentum vitiis Casiquiorum Peruanorum filiis, sumptibus Regiis erigerentur. Illo referente, Rex, cognito quòd defectu olei in multis Neophytorum templis Venerabile Sacramentum non asservaretur, diploma fecit, quo in omnibus Indiarum templis Regiâ pecuniâ lampades cohonestando Christi Corpori ali jubebantur. Ut Regina Margarita ad Salmanticense Collegium, pro subsidio Indiarum, dotandum mentem adjiceret, per ejus Confessarium primus fecit. Ut in singulis Hispanorum Oppidis per universam Indiam Æthiopum Parochi separatim ab aliis constituerentur, Regi persuasit. Lermæus Dux honorariis litteris nostrum Didacum in Indias tenavigaturum Peruviz Proregi commendavit, monens ut eum multa ab Rege mandata perferentem benigne audiret. Sed nusquam tanti viri virtus magis inclaruit, quàm dum conscensâ navi cum sexaginta subsidiariis ex omni Europa collectis, ejus socius Josephus Ariaga in cymba varias res dono à Principibus acceptas, aut pro omnibus Peruviz Collegiis magnâ curâ coemptas, ad classem vela

Varias Reliquias dono accepit.

Ab Federico Cardinali Boromæo in pretio habetur.

Caroli Boromæi Canonizationem urget.

Memorabilis Leonum pugna.

Multa ab Rege Didacus Torres impetrat.

In Indias venavigat.

Ejus moderatio commendatur.

Duas Societate sedes erigit.

CAPUT VII.
Quintensem Provinciam fundat.

jam facientem tardiùs advexit; quo factum, ut ipse, socio cum omnibus rebus in sequentis anni navigationem Gadibus detento, inanis in Peruviam renavigaret; adeò immoto ad hæc animo, ac si negotium nihil ad se pertineret. In Indiam appulsus, Claudii Aquavivæ jussu, in nova Carthagine Societatis domum, præposito ei Michaële Perlino, erexit: Sanctæ Fidei Novogranatensis regni Metropolitim, misso cum quatuor Sociis Anthonio Funes, domicilio occupavit.

DUCTIS Limam subsidiariis Sociis, & Peruvix Provinciali traditis, ad Quintensem Provinciam fundandam amissus, omnia in proclivi habuit. Quintense Collegium, aliarum sedium caput, inductâ studiorum ratione, constituit: in Bogorensi Sanctæ Fidei urbe Partheniam Sodalitatem nobilium virorum, ipso Joanne Borgiâ, Sancti Francisci Borgiæ nepote, & regni Præfecto protectore, erexit. Seminarii adolescentum, Bartholomæo Lupo Guerrero adnente, fundati, curam, Societatis nomine, suscepit. Monasterium Theresianis Monialibus erigi curavit. Indos, linguâ Hispanicâ doceri solitos, procurârâ Catecheseos versione, vernaculo idiomate imposterum instrui fecit. Concilium Provinciale autoritate & consilio magnoperè juvit. In reliqua Provincia regenda, stabiliendaque, quid pro Æthiopum, Indorum, ac Hispanorum emolumento, quid pro ornanda Societate nostra, quid pro augendo Summi Numinis cultu patrârît, quæ pericula terrâ marique adierit, quas Ethnicorum regiones per se, aut per Socios in Panamensi, Carthaginensi, Novogranatensi & Quitenâ, latissimis regionibus, ad Christi partes sollicitârît, alii pro dignitate (nam alterius molis opus est) narabunt: mihi certè tam latè excurrere, & res propè immensas fusè describere, pro instituto non licet, nec per malignam synopsim corrumpere lubet.

CAPUT VIII.
Adfundandam Paraquariensem Provinciam proficitur.

Socios plures egregios accipit.

Latus Peruviana Provincia.

BIENNIO in fundatione Quitenâ Vice-provinciæ exacto, litteræ Claudii Aquavivæ allatæ sunt, quibus ex præterita designatione Didacus Torres ad Paraquariensem Provinciam fundandam properare jubebatur. E Quitenâ regno Limam appulsus, ab Peruano Provinciali quindecim Socios ex decreto Generalis Aquavivæ accepit, inter quos eminuere Franciscus Vasquius, magni Gabriëlis Vasquii non indignus nepos. Joannes Pastor, & Joannes-Baptista Ferrufinus, Provinciales quondam mei. Anthonius verò Ruisius, & Melchior Vanegas in India nati, famâ Sanctitatis, Horatius Bechius Senensis, Petrusque Romerus Hispanensis, adeptâ gloriosæ necis laureâ claruere: nec laude sua Joannes Fontius, Ludovicus Leiva, Marcus Anthonius, & Didacus Gonfaluus Holguinus novi Provincialis socius, caruere. Adeo ut satis appareret Peruviam Provinciam affectu materno in Paraquariam fuisse, quæ non nescia filiæ gloriam in matrem redundare, novellam Provinciam, tanquam filiam, ægrè abs se avulsam tantorum virorum dote emanciparet. Non defuit selectissimo duodecim Apostolicorum Sacerdotum numero suus Judas, quo reliqui in officio, terrore tanquam fræno, continerentur. Cæterum Paraquariensis novella Provincia, & Claudio Aquaviva patre, & Peruanâ Provinciâ matre progenitam, se non minùs gloriabitur, quàm qui natales suos ad illustrissimos progenitores referunt: nam ut de Claudio Aquaviva, utriusque Orbî noto, taceam: Peruana Provincia per Australem Americam pœnè totam propaginibus incluta, numero virorum illustrium, facinorum magnitudine, scientiarum multiplicitate, Fidei dilatatione, templorum magnificentiâ ac ornatu, tractandorum animorum gubernandi que peritiâ, laborum ac insectationum tolerantiam, tantam sibi claritudinem indepta est, quantam Hieronymus Portillus, Josephus Acofta, Baltazar Pinna, Joannes Plaza, Joannes Sebastianus Particius, Didacus Martines, Josephus Ariaga, Alvarez de Paz, Nicolaus Mastrillus, Durandus, Lyra, Menachus, Perlino, Pennafieles, & alii ejusdem notæ viri omni laudum genere, abundè ei pepererunt: & adhuc in posteris antiqua virtus viget, nulla in re Majorum famâ inferior, pergitque, ut hæcenus optima mater consilio, patrocinio, autoritate charissimam filiam juvare; ac vicissim filia obsequio, amore, laude amantissimam matrem profequitur: adeò ut mutuis

officiis

officiis utraque contra oblectatorum vim, cæterasque dæmonis insidias inconcussa firmaque permaneat. Designatos Socios Didacus Torres apposita oratione atque exemplo suo, ut se Divi Ignatii Exercitii, & totius vitæ noxarum expiatione, ad arduam expeditionem procurarent, permovit. Curatis animis, de tot Sociorum ad iter quingentarum leucarum viatico sollicito, Ferdinandus Arias Senator Limæ Regius significavit, in Senatûs tabulario asservari Philippi Tertii Regis Catholici recentissimas ad Proregem litteras, quibus jubebat duodecim Franciscanos Fratres, aut totidem Jesu Socios suis sumptibus in Paraquariam è Peruvia mitti: quarum litterarum vi, Franciscanis paucitarem suam excusantibus, Senatores Regii novo Provinciali, & Sociis terrâ marique profecturis, de navigio, de jumentis, de pecunia, de vestibus, & cæteris viæ levamentis, Regis nomine, liberaliter providerunt. Mediam Sociorum partem Didacus Torres Didaco Gonfalso Holguino, socio suo, mari in Chilenum regnum ducendos tradidit: ipse terrestri itinere cum cæteris progressus Cusci Julide, & Potosii, in quibus locis Rectorem egerat, obviam subinde ad viginti trigintave leucas populis præceduntibus liberaliter exceptus est. Chuquisacæ Sociis adhæsit Joannes Salas, bonæ spei juvenis, qui periculoso in torrentem casu, & morbo recenti ad mundi fallacis spes deserendas, ac religiosum Ordinem ineundum, ab Deo vocatus, cum non satis apud se staueret quem demum iniret, scriptis variarum Religionum nominibus (non imitabili exemplo) sortiri voluit; & quia tribus continuis vicibus in scheda Societatis Jesu nomen ex urna eduxisset, in ea felici sorte multorum Barbarorum bono adscribi meruit.

DIDACUS Torres Chuquisacæ iter prosequutus, superatis ægrè Peruviam montuosis finibus, Omaguacarum populos, Sociorum laboribus claros, partim ad capeffendam, partim ad retinendam fidem, Aimatrâ linguâ utens, animavit. Cucuifense, primum Tucumania oppidum, sub finem anni millesimi sexcentissimi septimi, cum feliciter tenuisset, Cucuifenses cives, templum ac Domum Societati condere paratos, ne pauculas copias in aditu Provincia distraharet, spe aluit, futurum ut crescentibus rebus, eorum votis fieret satis. Idem cum Saltensibus Hispanis in transitu spondidisset, tandem mense Decembri Tucumania metropolim, magnâ Ferdinandi Treci Episcopi, Alfonsi Ribera Prætoris, & Hispanorum Indorumque gratulatione invecus est. Episcopi manum de genibus osculatus, summâ modestia ac gravitate verborum, suam & Sociorum operam dedicans, ostendit se nihil magis avere, quàm si obloquentissimis filiis optimus pater difficillima quæque pro animarum bono imperaret; aens, eâ de causâ se & Socios à Præposito Generali Aquavivâ, Tucumania & Paraquaria magistratum postulatu, missos, ut Societatis more, quantum viribus humanis cum Dei gratia possent, nulli Ordini deessent. Episcopus summopere delectatus tanti viri in se observantiâ, ad frequentissimam concionem in templo è sede Pontificali coram Patribus talem habuit orationem. *Inexplicabili, inquit, pænè letitiâ gestio pro adventu tantorum virorum in subsidium nostra Republicæ cælitus concessorum: quod beneficium, ut vos estimetis magis, ô Cives, per consecrationem meam Episcopalem sanctè affirmo juroq; sine Societatis auxilio videri mihi, nec officio Pastoralis, nec conscientia mea posse satisfacere. Superioribus annis, quando de pauculis Sociis in Peruviam retrahendis agebatur, tristitiâ oppressus decreveram dignitati meæ nuncium remittere, ne certum æternæ Salutis, si talibus adjutoribus privarer, discrimen adirem. At jam tristitia mea versa est in gaudium, dum, Te, Reverende Admodum Pater Didace Torres Provincialis dignissime, & vos Patres Reverendi, novæ Provincie fundatores meritissimi, ante oculos meos video. Quanta verò sit cordis mei letitia, ex dictis, ni fallor, cognovistis, factisq; luculentius cognoscetis, si pro fundandis novis Collegiis, satis mihi in presentiarum facultatis esset. Quod in me est faciam, ut nec Patrocinium meum, nec quidquid in meâ potestate fuerit, ô Patres, aliquando desideretis. Cæterum, multum colendi cives, ut imini dono cælitus dato, & mecum gratias date Omnipotenti Deo, quod tales curæ Pastoralis adjutores advenerint, per quos salubri vos pabulo pascamini, & innumera oves, per immensa propè loca errantes, in ovile Christi cum hujus*

Primi Socii Regis Catholici sumptibus in Provinciam pergunt.

Joannes Salas ad Societatem vocatio.

CAPUT IX.

Didacus Torres Socios in novam Provinciam inducit.

Cucuifenses & Saltenses Societatis sedem petunt.

Didacus Torres & Socii Tucumania metropolim ingreditur.

Episcopi ad eos oratio.

Supplicatio
ad eosdem
honorandos
instituitur.

Congregatio
Paribentium
erigitur.

Didacus Torres
Socios ad
sui custodiã
animat.

Joannes Viana
Esterensis
sedi præfici-
tur.

1608.

Primi Socii
Cordubam
invehuntur.

Joannes Ro-
merus Cor-
dubensis tyro-
num domi-
cilio præpo-
nitur.

CAPUT
X.
Prima Con-
gregatio
Provincialis
celebratur.

Reipublice augmento ornamentoque, reducantur. Episcopi orationem excepere iteratæ Hispanorum ac Indorum gratulationes, inter quas ad domum nostram deducti, ab Joanne Romero religiosissimis officiis excepti sunt. Sequenti Dominicâ, Neophytorum confraternitas, ad gratulandum novis advenis, supplicationem planè solemnem instituit, quam cohonestavit ipse Provincialis, manu Crucem præferens, Catechismumque numeris illigatum altâ voce præcinens, tantâ omnium approbatione, ut Prætor ipse, & magistratus, frequensque nobilitas, tota denique civitas è domibus effusa, ad ipsum honoris ergò conglobaretur. Cùm de seminatio Clericorum ex Tridentini Concilii decreto in ea urbe instituendo ageretur, & Episcopus ejus curam Societati committere vellet; Didacus Torres, assignato interim è Sociis uno, qui scholasticos linguam latinam doceret, negotium ad Generalem Præpositum rejecit. Congregationem sub titulo Annunciatae Virginis, Primoribus civium manu suâ in album relatis, feliciter stabilivit. Deinde, curâ ad domesticos conversâ, severè omnibus Sociis injunxit, ut consideratâ locorum conditione, longè majorem adhiberent sensuum suorum custodiam, quàm olim adhibuissent in formatis mutatisque Collegiis. *Hic, inquit, ô socii, modestia pro claustris, morum gravitas pro repaculis esse debet: nam in his regionibus occasiones illecebrarum non queruntur, sed ultrò sese obtrudunt. Feminarum indigenarum lascivia, nuditasq̃, Hispanarum mulierum exemplo ac otio corruptarum licentia, aperta ipsa domus & incustodita servitorum gynæcea, virtutem ex animis sanctorum etiam virorum succutient, nisi suis viribus dissidentes magnam cautelam adhibeant. Cedri Libani, & Ducis gregum sub hac peste cadent, si sublatis verticibus sibi fidant. Ceterum licet turpe sit sædo hujus vitii anhelitu quemquam sacrum hominem sædari; at in nobis, per universum Orbem singulari Dei gratiâ castitatis famâ hæcenus præstantibus, quævis macula turpissima foret. Servemus famam Societatis integram, ô socii: quod si aliquid secus contingat, quemadmodum arca Noëmica animalia ex luto ac cæno progenita suis sepsis non admisit; sic hujusmodi homines ex sordibus & luto confectos Societas nostra suis claustris excludet: sed spero, quod sicut ligna Setim, quibus Arca fœderis constabat, neque carie, neque flammâ corrumpi poterant; sic vos, quasi arcas fœderatis IESV, per tot gentes pectoribus vestris inclusam legem Domini circumferentes, nullâ turpitudinis carie, aut flammâ libidinis, protegente Domino, violatum iri. Sic aut simili modo Sociis animatis, domicilio Esterensi Joanne Vianâ præposito, ipse cum Joanne Romero, ac reliquis subsidiariis, sub initium anni millelimi sexcentissimi octavi, Cordubam contendit. Quaquâ ibant, obviam prodibant ex suis Oppidis Indi, operâ Societatis ad Fidem conversi, gratulationis ergò, supplicantium more Crucem præferentes, & Catechesim ad modulos concinentes, instructis ubique ex sua tenuitate cibariis, gratos lætosque animos ostentantes. Nec indonati abibant, Didaco Torres, acceptissimis genti munusculis, quibus instructissimus venerat, singulos prosequente. Cordubenses cives honestissimum adornaverant apparatus, quo novos Socios in suam urbem inducerent: sed hi, ex animi modestia, maturato itinere, inobservati domum nostram, quam solus Joannes Darius, vir plurimis par, incolebat, subiêre. Didacus Torres perspectâ commoditate loci, Cordubense domicilium, præposito ei Joanne Romero, in tyrocinium pro potestate crexit. Mox ordinatis ad Societatis formulam tyronum rebus, prima Comitia Provincialia indixit. Sub initium fundatæ Provinciæ, præter subsidiarios è Peruvia eductos, quatuor Tucumanæ, Paraquariæ, & Chileni regni sedes, quatuordecim in universum Socii occupabant: & quia nulla earum sedium præter Chilensem, jus Collegii habebat, lubuit in ea Comitia celebrare.*

IGITUR Didacus Torres, Comitiorum ergò, cum pauculis quatuor votorum professis, ad Sancti Jacobi, Chilensis Regni metropolim, centum & quinquaginta leucis Cordubâ distantem, magnis itineribus perrexit. Eò ibatur per desertam centum leucarum planitiem, quâ emensâ, transmittendi erant hi montes, qui sumpto initio à Panamensi isthmo, Novo-granatense, & Quitense regna

secantes,

secantes, deinceps Peruviam, Chilenseque regnum continuatâ serie, Apenninorum instar montium, ad fretum usque Magellanicum, ab reliqua America distinant: adeo sublimibus fastigiis, ut ipsos etiam avium volatus fatigent: qui montes, quamvis è Tucumania, Paraquariaque in Peruviam euntibus per intervalla, demisso dorso, transitum non usquequaque difficilem præbeant, tamen eadem Tucumania in Chilense regnum tendentibus unica via est, æstate tantum permeabilis: reliquo anni tempore intolerabile frigus, nives immensæ, & torrentium rapiditas viatores ab aditu arcent. Hanc viam Tapu, novi Orbis Annibal, Ingarum secundus, in Chilenos è Peruvia infesta arma invehens, reperisse aut fecisse traditur: in quâ etiam ordinariâ tempestate ineundâ, non levia pericula adeuntur: nam arctissimâ semitâ, hinc continuatis rupibus, inde præcipitiis coërcitâ, incedendum est: sitque non rarò, ut, titubante gradu, jumenta cum fessoribus irremediabili casu in profundissimos hiatus provolvantur. At ubi in cacumen ipsis nubibus altius enixum est (quamvis infrâ immodico vapore Solis omnia adurantur) immensa vis frigoris, ac aëris subtilitas, nudas corporis partes, perstrictâ cute, quandoque excoriant. Nec rarò continuus nivium nitor, reverberatione hinc quàm alibi acriori, temporariam cæcitatem, aut immodicum oculorum dolorem parit. Fatui denique ignes, passim circumvolantes, corpora hominum adlambunt, seque sub vestibus ipsis occultantes, talium rerum inexpertos maximè terrent. Indigenæ horum ignium causas ad dæmones referunt, his terribilamentis viatores infestantes: at rerum physicarum indagatores putant tonitruorum ac fulgettorum eam esse materiam, quæ frigore undique circumvallata, & veluti vinculis constricta; hostis sui metu ad calida animalium corpora, cognatamque qualitatem, naturali impetu convolat. Quidquid sit, ex dictis causis non pauci animi deliquium patiuntur: sed, quod mireris, cervi, caprea, lepores, & ejusmodi animalia per has montium nivibus coopertorum summitates, quasi si in amœnis campis essent, innoxie divagantur: & ut novo exemplo discas, naturam pretiosissimam quæque summis difficultatibus circumsepsisse, his præsertim montium frigoribus asperitatibusque, Guanaci lapidum Besar teraces delectantur. Transmissis ægrè his montibus, Didacus Torres cum Sociis regni metropolim, quò Didacus Gonfalus Holguinus cum maritimis copiis recens appulerat, sub finem mensis Martii feliciter tenuit. Præter ipsam Provinciam octo professi adfuerunt, hoc uno læti in tanta paucitate, quòd prima novellæ Provinciæ Comitiam majori professorum numero, quàm olim prima universæ Societatis congregatio, sex solummodò professorum concursu instituta; celebraretur. Concordibus suffragatorum votis; Joannes Romerus Paraquariæ, Tucumaniæque ante fundationem Provinciæ præfectus; primo loco in Procuratorem Romam iturum eligitur: cui, si quid humanitas contingeret, Marcellus Lorençana absens suffectus est. Electo Procuratore, de rationibus augendæ firmandæque Provinciæ actitatum fuit; ac primò decretum, ut studiorum sedes, interim, dum de commodiori loco perspiceretur, in Chilensi Collegio poneretur: & ea loca domiciliis occuparentur, quæ maximè Christianæ Fidei apud Barbaros propagandæ, Religionisque apud Hispanos conservandæ, opportuna viderentur. Denique ad Regem Catholicum, & Claudium Aquavivam Generalem litteræ exaratae sunt, quibus Sociorum supplementum; quantum posset maximum, ad innumeros propè Ethnicorum populos subjugandos, in subsidium mitti Patres postulabant. Solutis Comitibus Didacus Torres Socios in varias regiones disparavit.

IOANNI Romero, per Tucumaniam ad portum Boni-aëris perrecturo, & inde in Hispaniam soluturo, Provincialis, quòd eo anno in Chilensi Regno remansurus esset, vices suas tradidit, iussitque, si subsidia Sociorum ex Europâ venirent, de iis disponderet, & Boni-aëris sedis fundamenta, quam Prætor petierat, jaceret. Non vana fuit subsidiariorum conjectatio: nam Joannes Romerus Cordubense iter remensus, in urbe octo Socios, nemine procurante, ab Claudio Aquavivâ Generali, suas curas cum utriusque orbis amplitudine dividente, sumptibus Philippi Tertii

*Chilensorum
montium
descriptio.*

Ignis fatui.

*Lapides be-
sar.*

*Congregatio
octo capituli-
bus constituta.*

*Joannes Ro-
merus Præ-
fector eligi-
tur.*

*Littera ad
Regem Ca-
tholicum &
Claudium
Aquavivam
perferenda.*

**CAPUT
XII.**
*Nova So-
ciorum sub-
sidia ex Eu-
ropâ appel-
lunt.*

Catholici

*Philippus
Tertius com
mendatur.*

*Novi Socii
disperguntur.*

Catholici, in novorum Regnorum religionem intentissimi, ex Europâ submissos offendit; quos omni officiorum genere profectus, in varias partes sic diffraxit. Simonem Maçeram Neapolitanum, per medium sæculum nostros Annales illustraturum, Franciscum à Sancto Martino Toleranum, & Antonium Jordanum Italum, Sacerdotio insignitos, in Paraquariam linguæ perdiscendæ ergo; Matthæum verò Stephanum Hispanum Sacerdotem, cum Antonio Parricio Italo sacris nondum initiato, ad Tucumanix metropolim amandavit. Denique Andreâ Perez Bœtico laico Cordubæ relicto, ipse sibi Franciscum à Vallè, qui subsidiariis Sociis in navigatione præferat, & Antonium Maccerum, Sacerdotes Hispanos, sedis novæ in urbe Boni-aëris fundamenta jacturos, secum assumpsit. Quò cum pervenisset, Prætoris & Magistratûs favore omnia proclivia habuit. Porrò ut pateat consilii utilitas in portu Boni-aëris sede occupando, paucula de eo præmittere non pigebit.

CAPUT
XII.
Portus Bo-
ni-aëris So-
cietatis sede
occupatur.

*Boni-aëris
aëris descri-
bitur.*

*Bovum &
equorum
suspenda
multiplica-
tio.*

*Porca vul-
pecula na-
tura.*

*De campe-
strum indotum mori-
bus.*

ARCEM Boni-aëris bis conditam, bis etiam primi Argentei fluminis coloni, peste & aliis cladibus diminuti, destruxere; donec auctis per Tucumaniam & Paraquariam rebus, spectatâ conditione soli, necnon fluminis piscosi vicinitate, & quòd per eam continentem in Peruviam, Chilenum Regnum, & Paraquariam facilis esset transitus, in eodem loco urbem antiquo arcis nomine ac portu insignem Joannes Garaius, commisso cum indigenis prælio, auspiciis Joannis Ortis Zarate Prætoris, anno sesquimillesimo octogesimo, feliciter perennaturam, sub titulo Sanctæ Trinitatis conderet. Qui portus, quamvis Regiis legibus occlusus sit, tamen multis Mercatorum navibus ex Africa, Europa & Brasilia quandoque frequentatur; causantium, tempestatum vi, aut pyratarum metu, eò se appulos. Ex eo portu, boum præsertim tergora, & carnes sole duratæ, exportantur: nam campi copiosè herbescunt, ad pascua nutriendis boum equorumque armentis aptissima; quorum tanta jam copia, ut quidquid terrarum est ab trigésimo quinto latitudinis Australis gradu, usque ad Chilenos montes Tucumanixque fines, illud totum boum equorumque indomitum armentis, nullo certo Domino, pœnè scateat: tanto numero ab quinque equabus & duobus equis, ex Europâ advectis, originem fumente. In his campis magna vis est strutionum & caprearum campestrium; frequens etiam visitur animalculum, magnitudine infra leporem, specie non admodum dispar, colore verò longè variegatori nitidiorique: diceret nihil illo blandius, nec ad hominum delicias amabilius conditum esse. Mansuetudo formæ par: nam obviis ultrò se ingerit, & ad sibi blandiendum invitat. Porrò ea est formosæ vulpeculæ (sic enim aptè Hispani vocant) malignitas, ut post admissas blandicias incautos intolerabili urinx foetore aspergat, qui nec lixivio, nec tempore evaporatur; sed aspersam vestem omnino corrumpit. Adeò nihil fidendum formæ blandienti tandem Mephitim exhalaturæ, & se fruentes foetore vix multis lacrymarum aquis eluendo infecturæ. Reperiuntur alia ferarum genera. Verùm hominum mores dicendi mihi sunt, vastissimorum camporum planitiem disgregatim & vagè incolentium; quorum olim ingentem numerum fuisse, fidem faciunt in fundatione novæ arcis Hispani bis mille à Barbaris laceßiti, belloque diminuti: novis nempe colonis, præter numerum, terrore fuere genus armorum, & diffformes corporum formæ: nam populi ad Magellanicum fretum vergentes totis humeris Europæos, & subinde medio corpore supereminet; adeò ut passim gigantes appellentur. Ad ostentationem virium sagittas per os in stomachum immittunt, quas longo post tempore innoxie retrahunt. In prælio lapides pugno grandiores oblongo funi inserunt, diuque rotatos non retento fune, secus quam cum funda fieri solet, magnâ vi ejaculantur. Quo telorum genere læsa ossa in minutissimas partes confringunt; unoque ictu equum equitemve illaqueatum prosternunt: sed, sive ad interiora terræ, Hispanorum metu, se receperint, sive aliis cladibus perierint, rari jam pro tanta vastitate terrarum reperiuntur, vagi, dispalati, sine pagis, sine domibus, quibus victum herba ac venatio, vestiturum pelles, cubile humus, viris foeminisque præbent. Nec aliud ab feris, imbribus, & calore suffugium illis est,

quàm

quàm ut in aliquo sceni nexu se contegant : ubi noctem operiuntur , ibi degunt ; quotidie exules , & semper in patria. Numinis colendi æquè illis nulla cura est , ac exigua notitia. Post mortem , ad retum Creatorem se reverri asserunt. Natalem filiorum suorum diem lacrymis profusissimis deslent , quòd dicant primùm in lucem editos incipere mori. In consanguineorum funere , loco lacrymarum , sibi copiosum sanguinem eliciunt. Ossa parentum diligenter asservant : nec alia injuria inter ipsos majori cædium & belli tumultu vindicatur , quàm dum uni alteris obijciunt , parentum suorum ossa negligentia perisse. Casiquiorum suorum manes maestatione servorum prosequuntur , putantes ad heros , servitii continuandi ergò , eos transferri. Ex his Barbaris , ab ipso Hispanorum ingressu , tari admodum Sacra nostra capessiverant. Sive igitur eos , sive vectores , nautas ac cives , sive denique è Peruvia , Chileno regno , Tucumania atque Paraquaria , negotiatores eò confluentes spectares , non dubium erat , Societatem in portu Boni-aëris utiliter occupatum iri. Acceptato igitur fundo , Magistratùs & Prætoris beneficio , Joannes Romerus in Hispaniam solvens Francisco à Valle , & Antonio Margero ibi relictis , commendavit , ut Prætori nostrarum rerum amanatissimo , & civitati quibuscumque officiis responderent : quod præstiterè alacriter , in omne hominum genus diu noctuque proficui. Nec segniores erant eo tempore per Paraquariam , Tucumaniamque reliqui Socii , domi forisque Apostolica munia impigre exercentes.

SED in unum Didacum Torres præcipuè incumberebat onus expeditionum Apostolicarum , exiguis planè copiis magnitudine animi per Chilense regnum terrâ marique res magnas aggredi ausum. Primus & levissimus labor fuit in componendo Chileno Collegio , diu multumque in civium & suburbanorum cultura feliciter exercitato ; adeo ut si quorundam Dominorum avaritiam , nimis servitiis indigenas prementium ; castigares , nihil admodum exigeres ab gente in tanta rerum amœnitâte opulentiaque non admodum jam corrupta. Virtuti conservandæ , profligandisque vitiorum reliquiis , magnum momentum addidit Didaci Torres pia mens ; statuentis , ut omnes Societatis sedes in nova Provincia Sacello Virgini Lauretanæ sacro ornarentur : ad quam rem pronos omnium animos in hac urbe reperit , præsertim Ferdinandi Gallegi Talaverani ibidem Senatoris Regii , & postea Proprietoris , qui ostiatim pecunias collectum ire visus est ; nec à pietate destitit , donec ter mille nummos ad solium Lauretanæ Iconi erigendum conferret : cujus filiarum quatuor , paternæ virtutis æmulæ , postea ornamenta addidere , opere Phrygio , bis mille Philippæis æstimata. Superavit beneficiis , more suo , Regina Cælorum piæ urbis vota ; quippe multi cives sanitatem corporis ad ejus thronum supplices per miraculum consequuti sunt. Illud eminent. Hispana mulier ab suis , nescio qua de causa , in profluentem vi prorursa ut submergeretur , duabus horis innoxie cum fluctibus , implorata Virginis præsidio , collectata est , donec ope malevolorum , portento attonitorum , factique jam pœnitentium , emergens , vota sua ad templum nostrum solum veniret. Tantum miraculum reos ipsos testes habuit , affirmantes , majorem vim Optimæ Virgini ad servandam clientem suam , quàm sibi ad perdendam , infuisse. Ex hoc Collegio Patres egressi , non tantum vicina loca excoluere , sed etiam itinerare ad valles Quillotam , Lingam , & Conotomen , aliquot dierum itinere ab urbe distantes , numerosis Hispanorum villis , ac Indorum viculis , frequentes ; ubi Catechismo , Ethnicorum Baptismo , Christianorum Exhomologesi , dispersorum hinc inde hominum aggregatione , & superstitionum abolitione , fructus non pœnitendos collegere. Christiana mulier Ethnicam se mentiens , ut liberè pellicatum exerceret , bis viperam , ac informem massam bufonis oculis terribilem , peperit ; quibus portentis territa , tandem sapuit. Atque hæc de ordinariis hujus Collegii rebus dicta sufficiant ; nam si quæ singulis annis , his planè similia factitata sunt , in traditione Catecheseos , exercitiorum usu , reconciliationibus gratiarum , egenorum subsidiis , & id genus sexcentis , in litteris annuis quotidianâ narratione contritis , annuatim in singulis

De opportunitate sedis Boni-aëris.

Franciscus à Valle ei præficitur.

CAPUT XIII.
De rebus Chileni Collegii.

De Lauretano sacello.

Ferdinandus Talaverani pietas.

Et ejus filiarum.

Per Virginem mulier à submersione liberatur.

Fructus excutitur.

sedibus persequar, infinitus fastidiosusque sim, necesse est. Igitur stylum ad Araucanas, & Chiloenses, longinquas terrâ marique expeditiones, me accingo:

CAPUT
XIII.
Societatis
sedes apud
Araucanos
ponitur.

Araucum
arx.

De militum
Araucano-
rum & In-
digenarum
condicione.

Horatius
Bechius &
Martinus
Aranda ad
Araucanos
mittuntur.

A Prætor
domicilio
donantur.

Milites Hi-
spanos exco-
lant.

Sodalitatem
Marianam
instituent.

Prudentes
Sodales eli-
gunt.

Morum mu-
tatio.

Sodalium
fervor.

POSTQUAM Araucani, Martino Loiolâ Prætoris trucidato, Australes urbes devastarunt, bellum atrox inter utramque gentem commissum, continuatumque est; & deinceps Chilenum regnum est omne divisum in duas partes: quarum unam ad Austrum vergentem, aurifodinis maximè nobilem, ab trigesimo-septimo elevationis Meridionalis gradu, ad fretum usque Magellanicum, indigenæ rebelles habitant: altera, quæ Peruviam, Tucumaniamque respicit, Hispano parit. Ad Barbarorum verò impetus retundendos, multæ arces in hostium finibus constructæ sunt, quarum princeps Araucum in valle ei cognomine non procul mari, trigesimo-sexto latitudinis Australis gradu, quingentis præfidiarios Hispanos, & indigenarum assatim habebat. Alias arces Jumbelinæ regionis, ad fluvium Biobium erectas, sexcenti Hispani, belli robur, & Indi milites tutabantur. Circa quas arces omnis vicinitas incolebatur frequentibus Ethnicorum viculis, seu vi, seu sponte Hispano parentium: sed, siue Europæos spectares, siue Indigenas, planè utrorumque mores castigatione indigebant; quippe ad hanc ultimam Orbis terrarum militiam non optimi mortalium confluunt, auri spe, & prædandi licentiâ, impunitateque quodvis hominum genus alliciente: si qui viri boni militarent, plerumque consortio, aut loci conditione corrumpebantur; nam Chilenum regnum, ob rerum abundantiam, illecebrosè vivere, volentibus materia affatim præbet. Super hæc deerant pietatis adminicula omnia, Concionatores, libri pii, virtutum exempla: quarum rerum loco successerant ludi, choreæ, rixæ, Indorum vexatio, epulæ, & quæ epulas consequuntur, pudoris prostratio, & pellicum amor. Sed longè peior erat Indigenarum conditio, execrandis ritibus dies noctesque scædantium, ac obstinatione animi, servitorumque metu, nostra Sacra pertinaciter respuentium; aded ut veteribus utrorumque malis nulla remedia profutura crederentur: sed Didacus Torres, vastitate animi res maximè arduas aggredi amans, partem hanc regni corruptissimam primis Sociorum laboribus destinat. Socii omnes, Apostolicarum ærumnarum spe, eò mitti ambiebant: prælati tamen sunt Horatius Bechius, Italus, animi corporisque excelitate, necnon animarum Christo lucrandarum ardore, commendabilis; & Martinus Aranda, ante initam Societatem apud Chilenos miles linguæ Araucanæ peritissimus: utriusque additus est Collegii Sancti Jacobi Rector Franciscus Vasquius Truxillus, auctoritate suâ rerum initia promoturus. Ubi ad Conceptionis urbem, octoginta leucis distantem, pervenere, Regni Prætor ultrò Prætoriam domum, nuper abs se ad forum ædificatam, Sociis Araucis commoraturis concessit, iussitque utrumque sumptibus Regiis ali. Igitur Araucum transvecti, in Prætorii aula, favente arcis Præfecto, & præfidiariis ultrò opem conferentibus, Sacellum elegans aptavere: & statim prudenter Hispanorum militum malis mederi satagentes, conniventia & lenimentis tantum profecere, quantum obfuisent, si avidè nimis & ferociter in vitia inveci, aditum salubri medelæ non præparassent. Nec omnes simul aggredi lubuit, ne multorum curâ distracti, nulli sanarentur: pauculi è multis electi, quibus remediorum suavissimum, patrocinium nempe Virginis Lauretanæ in Ara collocatæ, Socii adhibuere; sub cuius nomine paucorum Congregatio erecta est. Porrò Congregatorum leges ad militum præsentem conditionem attemperare placuit, ne nimia severitas cætera pietatis officia apud inexpertos horrificaret. Quare satis ad eam apti impræfentiarum videbantur, qui pellicibus abjectis, & pejerandi, aleæque, necnon lethalium noxarum consuetudine abjuratâ, conscientias suas apud Sacerdotem ponere vellent. Paucorum exemplum brevi pervasit cæterorum animos, quorum omnium consensu in id convenere, ut singulis mensibus expiati, Christi Corpori communicarent, quotidie Sacro adessent, singulis hebdomadis Concionem adirent, & datâ occasione pia colloquia usurparent. Degustatâ per has exercitationes pietatis suavitate, novis incrementis eam auxere. Omnibus jam Sacris adesse, floribus statuatam Virginis ornare, scuticâ

se ver-

se verberare, corpus jejuniis macerare, multas horas orationi impendere, pauperibus sua largiri, pro lascivis cantilenis Virginis laudes canere, quotidiana jam plerorumque Sodalium, piâ æmulatione Reginae suae favorem ambientium, exercitatio erat. Reperti qui singulis hebdomadis quater jejunarent, qui quindecim diebus continuis nihil opsonii ad panem & aquam adderet; qui solidum diem ac noctem ad domandum corpus stans, sine somno & cibo perseveraret; qui totos dies in cogenda stipe pro pauperibus dedicaret: vovit alter, si sineretur, mancipiorum more, impacto candenti ferro in facie se adusturum, quo stigmate impresso Marianus cliens dignosceretur. Alius in hæc verba prorupit: *Quæ, inquit, o Patres, mutatio dexterae Excelsi? nam cum pessimus essem mortalium, ab eo tempore, quo vobis utor, quid jurare, quid fame detrahere, quid luxuria sit, penitus ignoro.* Denique tanta fuit morum immutatio, ut Araucanum Sodalitium seminarium quoddam fuerit, unde coadjutores temporales Provincia nostra Paraquatiensis sibi deligeret; quorum non unum Nierembergii Societatis Heroibus addidit. Cæteros autem milites animabant Partheniorum exempla, assiduae Conciones, & Sociorum virtus egregia, quorum industria cælestibus portentis adjuncta est. Militem quemdam obscenas cantilenas in cubili usurpantem subiit repentina cogitatio contubernalis sui nuper sine Sacramento demortui: hæc cogitanti spectrum objicitur, quale mortem ipsam pingere solemus, qua cum colluctatus, ubi vires fatiscere, & supprimi se videret, frustra quæ JESU nomen in suum subsidium inclamare tentaret, ad Virginem MARIAM, mente conversâ, sensit auxilium: sed remanserat in attonito feralis pavor, sine dubio hominem oppressurus, nisi Ignatii imago mortis umbram fugasset. Ultimum & perpetuum remedium fuit frequens delictorum confessio, & vita inter Parthenios impofterum bene acta. Consulto multa prætereo, sive quæ sub Arandâ & Bechio, sive quæ sub aliis Sociis inter Hispanos Arauci, & in aliis arcibus similiter contigere: nam quemadmodum ad Indos juvandos, quæ Dei gratia est, mea me magis fert voluntas, sic ad Barbarorum res scribendas calamum & animum propensiolem sentio.

ARAUCUM arx est in Araucana valle, à qua valle non tantum ejus indigenæ, sed etiam cæteri Chilenis regni Rebelles, non secus ac fœderatæ Belgii Provinciae ab Hollandis, aut totum Belgium à Flandris, assumpto à famosioribus nomine, plerumque vocitantur. Porro Araucani, si famam consulimus utrique Orbi notam, nullis Indorum bellandi pertinaciâ secundi sunt: quippe qui externi jugi impatientes per tot lustra, vegetis adhuc viribus, cum incredibili ararii Regii dispendio Hispanos fatigavere: adeo ut Chileni, & Chilenorum fortissimi Araucani, ad immensi imperii conservationem Hispanam militiam in America, non secus ac nuper Batavi in Europa exercere videantur. Cæterum, in una Araucana valle, viginti ferme leucas in quadrum extensa, sub primum Hispanorum adventum hunc numerum Indorum fuisse comperio. Tucapelano, præter imbellem multitudinem, suberant tria millia virorum: Ongolo quater millibus imperitabat: Caieculienpic tria millia, & totidem Paicavus, in prælium educebat. Millarapuc quatuor millibus: Levo, Pure, & Limoia singuli sex millibus: Levopia, & Galeno mille viris, & alii Casiquii aliquantulo numero, moderabantur. Quorum omnium Petuguita sex millium Indorum dominus, autoritate, imperio ac viribus facile princeps erat. Ex quo numero eâ tempestate, de qua scribimus, Horatio Bechio teste, vix vicies mille capita censebantur. Sed si extra vallem excurreres, ultra Biobium flumen, longè frequentior erat multitudo Barbarorum, vi aut sponte aliquousque Hispano parentium. Inquirentibus verò Socii de præsentis hostium omnium numero, nihil certi compertum fuit, opinionibus infinitè variantibus. Gens omnis bonâ constitutione corporis, belli & agriculturæ laboribus, inter immensa vitia, quod mireris, aptissima est. A pueris quodcumque armorum genus quisque sibi elegerit, hoc uno uti totâ virâ in bello cogitur, prohibito aliorum usu, ne continuâ instrumentorum bellicorum mutatione, nullius dexteritatem acquirant. In factiones partiti, si hostes in-

Araucani
sodalitii
usitatis.

Milites con-
verso.

CAPUT
XV.

Araucani
Indi descri-
buntur.

Araucano-
rum fortitu-
do.

Numerosi-
tas.

Diminutio.

Notæ.

gunt, utrum bellum ex usu sit, ipsi factionum Primores in commune decernunt. Decretum, triduanâ inter epulas consultatione, veterum Gallorum more, firmatum, inviolabile est. Heroicis facinoribus insignes gradibus militaribus honorant: reliquos milites ex publico alunt. Araucani, teste Lipsio in exemplis politicis, à folis viribus corporis ductores legere solebant, experti eas in gravi aliquo ligno, quod qui diutissimè humeris bajulabat, nec succumbebat, putabatur & regendi oneri par futurus. Sed hæc stoliditas antiquata est: nam his temporibus, perpetuo cum Europæis bellandi exercitio, ut militum valore, sic Ducum militaribus virtutibus excellentium delectu præstant. Porro quamvis Hispani totum pænè regnum ante rebellionem coloniis occupant, tamen rari indigenæ nostra Sacra capeverant. Obstabant Religioni propagandæ privati homines, Barbaros vario prætextu vexantes, & Christianæ legis æstimationem perveris moribus corrumpentes. Hæc una causa Europæos tangit: Barbaros verò multiplex. Quippe cum Chileni passim, belli metu, in abruptis montium jugis, non oppidatim, sed uni ab aliis separatim, parvo numero viverent, difficile admodum erat animarum curatoribus, doctrinæ tradendæ ergò, in tot loca distrahi. Accedebat multiplicitas pellicum, quibus gentis præsertim primores vario numero implicabantur, retardabanturque inveteratâ turpitudine, ne Christiani fierent. Casiquiorum autem tanta est autoritas, ut iis repugnantibus frustra subditos ad Fidem sollicitet. Officiebat etiam gentis mos, non tantum totos dies inter crapulam & privatas epulas debacchantis, sed etiam ad easdem, debacchationes vicinos remotosque populos in orbem invitantis; ita ut aliquando duo triâve milia Barbarorum ad convivium ex condicito convenirent, promiscua spurcitiarum, execrationumque omnium commercia, præside dæmone, exercentium. Nec parvo obstaculo erat error, quo putabant Baptismum esse omnibus lethalem, ex eo ortus, quod ob gentis vitia ferè tantum in mortis articulo, prudenti tarditate, Sacra nostra olim concedebantur, iisque susceptis, ut sit ferè, morerentur. Denique belli inquietudo, frequentes Magi, hebetudo ex palmaribus multorum vitiiis, non exiguo Religionis Christianæ perferendam impedimento erant.

*Obstacula
Religionis
propagan-
de.*

CAPUT
XVI.

*Araucani
In si exco-
luntur.*

*Libipangus
Socii resistit.*

*Martinus
Aranda Li-
bipangum ad
partes suas
trahere fru-
stra conatur.*

*Socii vita
integritate
pugnant.*

VERUM tantis difficultatibus oblectati Socii, ordinatis Hispanorum rebus, in id omnem conatum intenderunt, ut frequentes Casiqui ad colloquium convenirent. Apud quos cum Fidei nostræ Mysteria, & adventus sui causas, exposuissent; Libipangus, inter suos autoritate pollens, cæterorum nomine, feroci oratione Patrum votis refragatus, vociferatur, non semel Religionis prætextu se fuisse & suos olim deceptos; Christianæ legis doctores esse prodromos servitutis & infortuniorum omnium. Hæc cum diceret, addebat non brevem vexationum præteritarum elenchum, & verba in Sacerdotes opprobrio plena. Contra, Martinus Aranda, Chileno sermone potens, postquam per commiserationem Barbarorum benevolentiam utcumque captasset, denunciât, viderent etiam atque etiam, ne optimam occasionem animi obstinatione corrumpent; nec vellent paucorum hominum insolentiam in totam Hispanorum gentem, pietati addictissimam, derivare; Religionis Christianæ quietem præ furialibus debacchationibus ne spernerent: id si vellent, futuros se apud Regem Catholicum, & Regios ministros, contra vexationes eorum defensores. Denique ad Libipangum, supra cæteros ferocientem, conversâ oratione, monet, ne unicum Deum in se sua proterviâ irritaret. His cum iterum repugnarent Barbari, re infectâ, colloquium solutum est. Igitur Patres vitæ integritatem quovis sermone potentem fore autumantes, omnium virtutum specimina exhibebant, quæ immensum quantum pondus habuere: nam fama de advenarum sanctitate longè latèque perlata permovit Barbaros ad capiendum experimentum de utriusque Socii castitate: quam cum nullâ arte, nullo dolo, immisus etiam in eorum cubiculum fœminarum illiciis, labefactare potuissent, & insuper viderent rerum omnium temperatissimos, Libipangus ex improvise se eis stitit, atque veniam proterviæ præteritæ postulans spondet, se deinceps Patrum consiliis non interposi-

turum.

turum. Libipango utcumque conciliato, reliquos Casiquios libuit ad generale colloquium iterum sollicitare: ad quod cum sexaginta ex condicto convenissent, sic ex concilio discessum, ut prout omnium animi ad Fidem Christi recipiendam viderentur. Sed revera inanibus spebus plerique Socios pascebant: nam ad eorum terras delati, nihil admodum, nisi ab morientibus, non aegre se eo in articulo Christianos fieri sinentibus, impetrabant. Quare nihil se profecturos rati, nisi gens, quae disgregatim vivebat, auctoritate Praetoris ad commodiorem Christianae doctrinae tradendae usum, ad oppida redigeretur, ut id fieret, omnem conatum deinceps posuere. In quam rem cum Araucanae arcis Praefectus vires & industriam suam contulisset, viculi prope innumeri ad viginti magnos pagos reducti sunt, statimque ab quingentis captibus evictum, ut se Christianis praecipis in templis ab Sociis conditis imbui sinerent. Quae de re Bechius ad Provinciale scribens, asserbat proclivia sibi videri omnia, & si non deessent operae, multa millia Barbarorum brevi baptizari posse. Nec dubitabatur fore, ut pedetentim fructus insignium laborum uberissimi perciperentur; nisi hanc spem concussisset solita vexatio, quam Barbari iterum dispalati ad sua latibula, pristimo more, rediere. Restabat unica gentem ad Christum reducendi via; si nempe Sacella in singulis viculis conderentur, ad quae continuo motu Patres nostri iritarent; sed & illud disturbatum per novum arcis Araucanae Praefectum, aequae Societati infensum ac suis rebus intentum. Quod reliquum fuit, Altare & Sacellum portatile Socii fecere, Catechesim in ipsis campis non sine aliquo animarum lucto cogentes. Donec demonis artibus factum, ut, non ignotis auctoribus, suas inter Indos vexationes ab Societate coram censeris non ferentibus, spargeretur in vulgus, Doctrinae Christianae ab Sociis obtrusa respectu, Araucanos omnes iterum velle rebellare. Quae res ita invaluit, ut extra arcem egredi totis septem mensibus ab Praetore prohibiti sint. Donec calumnia explosa in suos auctores verteret, & daret locum pristinos labores repetendi. Id vero ex his vexationibus boni perceptum est, ut Araucani Societatem aestimarent magis, & confidentius ea uterentur: igitur reperio variis in excursionibus aliquot centena capita paulo ante mortem ad partes Christi transiisse. Sed infantum ut proventus uberior, sic salus certior fuit. Ethnica mulier filiolum infantem statim a suscepto Baptismo ad caelos evolare vidisse se testata est, quem ut sequeretur baptizari voluit. Unum e Sociis plurimorum Indorum Baptismo distractum interpellavit de repente mulier in speciem sana & vegeta, summis precibus contendens, ut se, nullam interpositam moram, Christianam faceret: quo impetrato, exultans gaudio, quod Mariae nomen sibi contigisset, eodem instanti & loco feliciter expiravit. In perpetuo motu erant Socii, sive ad remotas Hispanorum arces, sive ad vicos indigenarum, per montium abrupta, per saxeta, per fluminum pericula, exiguo militum contra hostium subitum incursus comitatu, cursitarent. Adeo ut tantis laboribus impares ad Provinciale scriberent, decem Socios oneri ferendo non suffecturos: vocaret ab ipsa Peruvia & Europa Socios; collegia deferrent; magnos animos adferrent: si removerentur obstacula, innumeros Barbaros ad fidem traduci posse. Chilensis regni Praetor, litteris ad Regem Catholicum datis, narrabat, duos Jesu Socios universo exercitu Regio, ad retundendos rebelles, & amicos in fide continendos, aptiores potentioresque videri: admonerebatque, e Republicae bono fore, si decem Socii, in belli finibus, Regis sumptibus alerentur. Peruvia vero Proregem rogabat, ut quotquot linguae Chilenae periti de Societate in Peruvia essent, interposita auctoritate, ad Araucanos mitti procuraret. Sed si vera noscere cupimus, satis apparebat, nihil magni confici posse, nisi Indorum vexationi modus poneretur, ad quam rem cohibendam Socii omnes nervos contendebant.

Nec in continenti tantum se continuit Sociorum ardor, ipsum etiam oceanum pervasit. Sancta Maria insula est modica, quindecim ab littore milliaribus distans, e regione arcis Araucanae posita. Hanc insulam indigenae, partim Ethnici, partim Neophyti, sine Sacerdote, sub Europaeo custode, incolebant.

Libipango utcumque conciliatur.

Araucani ad oppida reducuntur.

Iterum dispartuntur.

Socii ad Araucanos excurrere prohibentur.

Apud Regem Catholicum commendantur.

Et apud Peruvia Proregem.

CAPUT XVII.
Ad Insulam Sanctae Mariae Socii utiliter navigant.

*Insulanorum
mores.*

*Petrus Ter-
nande Sociis
se opponit.*

*Martinus
Aranda
eum repre-
mit.*

*Insulani cō-
vertuntur.*

Sed Christiani æquè ac Ethnici plures uxores alebant, Dæmoni communicabant, execranda omnia promiscuo ulu sibi faciebant, nomine tenus inter se distracti. Igitur huc delati Bechius & Aranda, ingenti labore gentem omnem in unum locum coactam gravi oratione docent, quemadmodum Christiani in gratiam Dei redeant, & Ethnici in album Christianorum referri possint. Concionem interpellavit vir inter suos nobilissimus Petrus Ternande, Baptismo olim, nescio quâ occasione tinctus, sed revera animo Ethnicus: is utrumque Patrem increpitum, quod avitos mores interturbatum venissent, prohibet Christianam legem promulgari, vociferans affeclis suis, pro Deo Quequebu esse, nec deesse ceremonias ac religiones, quas sui insulani, majorum suorum ritu, usurparent. Cùm verò Socii inquirerent de eorum avitis moribus, invenere ab Christianis Ethnicisque mixtim certis temporibus conventum celebrari, quem Requetum vocabant: inibi post solitas debacchationes sacrificulos creari, Dæmonem consuli, & execranda sacraque omnia nefando profus modo misceri. Quocirca Aranda, ut erat Divinæ gloriæ cupidus, jam verò Dei contumeliâ, & Christiani hominis apostasiâ irritatus, periculi sui negligens, in hæc verba prorupit. *Tu verò, inquit, ô Ternande (nam te Christiano nomine non compellabo) fœdè errasti, qui abrenunciato olim Dæmoni reconciliatus Deum cæli terræque conditorem contemnis: sed scias velim, nullo ferocitatis ostentamento permissurum me, ut te tuosque, infandis ceremoniis deinceps immisceas.* Repugnantem, asserentemque Chileni regni Prætoris permissu id fieri, cœlestibus mortalibusque minis terret, & mox litteris ad Prætorem datis impetrat, ne Barbari suum Requetum, quem politicum tantum conventum esse mentiri fuerant, imposterum celebrarent. Quâ re perfectâ, & Petro Ternande per salubrem terrorem domito, conversionem plerorumque in expedito Socii habuere. Igitur primâ molitione centum & sexaginta Ethnicos Christiano ritu abluunt, Neophytos omnes Exhomologesi, nusquam ab his per totam vitam usurpatâ, expiant: pellicibus demptis, singulas singulas uxores in matrimonium ritè collocant, superstitiones abolent, mandata Dei & Ecclesiæ promulgant, mores & preces Christianorum introducunt, denique quadrimestri labore magnam Insulæ partem Dæmoni ereptam Deo ritè consecrant: adeò felici successu, ut cùm eò Socii aliàs adnavigarent, nihil penè antiquarum superstitionum ebrietatumve reperirent. In alia excursione centum, partim advenæ, partim indigenæ, ad partes Christi transfugere: quorum aliqui narrabant se ad Baptismum petendum inductos, quòd ab Sacrificio Missæ tanquam canes arcerentur. Denique annuæ Sociorum litteræ asserunt, subsequenibus temporibus in modicâ insulâ fructus pietatis uberrimos fuisse perceptos: quibus sigillatim enucleandis superfedeo, nam ad Chiloensem navigationem cum aliis Sociis, ultimas Oceani insulas scrutandi desiderio, me accingo.

**CAPUT
XVIII.**
*Chiloë in-
sula tempo-
rario Socie-
tatis domi-
cilio occu-
patur.*

*Chiloë de-
scribitur.*

*De Urbe Ca-
strensi.*

CHILOE Regni Chilenis maritima appendix, insula est quinquaginta leucis longa, lata septenis: arcuati brachii figuram habet, contra quod olim Geographi describebant, quadratam autumantes. Quâ ad Meridiem obvolvitur, per angusto discissa freto, non multum ab continenti discedit: & ipsa continens, quasi etiam agrè avelleretur, sinu facto eam excipit. Altero sui angulo, quo ad Aquilonem vergit, liberiùs in mare vagatur. Regio omnis inæqualis est, montuosa, sylvestris, paludosa, & frigoribus immodicis obnoxia: utpote quæ quadragesimum-tertium latitudinis Australis gradum prætergreditur. Æstatem lædant repentini turbines, adeò frigidi, ut vix à brumali tempestate distinguas. Obstant frugum maturitati gelidæ auræ, & calores in Autumno dilutiores. Si palmarem terræ superficiem verteris, statim incidis in arenam rubram, immodicâ siccitate quodvis semen corruptentem: & tamen sylvæ adeò proceras arbores gignunt, ut ex quibusdam quamplurimos asseres fieri Ovalius, non sine authore, asserat. Gleba, aratri ferè incapax, olim furculis colebatur. Ex hac terræ cœlique conditione tanta infœcunditas est, ut benè secum agi putent, qui insularum quarundam radicum ex semente quintuplum colligunt. In hujus insulæ angulo Aquilonari, Hispani pauci profugi, urbium ab Araucanis rebellibus in continenti diru-

tarum

tarum reliquæ, urbeculam ab Castro dictam condiderunt; quam Angli pyræ anno sæculari pœnè in ortu devastârunt. Post quam devastationem vix triginta cives remanere. In altera è vicinis Insulis (quas infra describemus) arcem etiam posuere, octoginta militum Hispanorum præsidio firmatam, qui, quia rerum omnium indigent, non rarò imbellibus indigenis graves sunt. Gens maris ejectamentis ferè vivit, quocirca ante adventum Hispanorum ora maritima solummodò habitabatur; sed postmodùm, vexationum metu, Insulani interiora terræ pervadunt, & in abruptis montium locis latebras quærunt, libertatis specie extremam rerum omnium inopiam sibi comparantes. Intexta reticulatim conchilia pro umbilicalibus subligaculis habent, cætera nudi. Sub initium aditæ Insulæ, quindecim familiarum millia censita sunt. Unicum navigium, singulis annisè Chileno regno à Prætorè missum, Hispanis subsidia vehit; reliquis temporibus eò nusquam navigatur. Scaphæ per eas insulas in usû sunt, ex tribus tabulis, crasso fune inter se confutis, compactæ, quarum rimas corticibus arborum maceratis obducunt. Nec nunquam sine ingenti periculo in his scaphis, quas Pyraguas vocant, transfratatur. Sed majus discrimen ab Chilenis rebellibus, ad quorum littora Chiloe tota quanta est protenditur. Quare, si maris ac hostium pericula, si cœli terræque conditionem, si Barbarorum ac Hispanorum inopiam consideres, ut pœnè terrarum ultima est, sic extremum miseræ attingisse videtur. Verùm hæc omnia acuebant desideria Sociorum, gloriosa discrimina & summas miseras pro propagando Christi imperio multis votis ambientium.

AD hanc Insulam delati Melchior Vanegas, vir inter Societatis prima decora ab Nierembergjo postea relatus, & Joannes-Baptista Ferrufinus, Didaci Torres missu, ducentis & quinquaginta leucis terrâ marique è Chileni regni metropoli, unde discesserant, confectis, ab Hispanis, Castrensis urbis incolis, benevolentissime excepti sunt. Mox in ædibus Chiloënsis Præfecti dono acceptis, Sacello adaptato, conciliatisque civium animis, ac Sacramento expiatis, toros se impenderunt in salutem Barbarorum. Pauculi Sacerdotes externi in ea opinione hæcenus fuerant, ut existimarent indigenas, tanquam Christianorum Mysteriorum incapaces, negligendos esse; quare rati admodùm, præter primum Sacramentum, Sacra nostra capefferant: sed Sociorum quadrimestri labore & Catechesi effectum, ut qui Hispanis serviebant, vix ab Dominis suis differre viderentur, adeò promptè capiebant legis Christianæ elementa: quare non tantùm Baptismo, quo plurimi carebant, Exhomologesique digni sunt habiti, sed etiam, stupentibus ad novitatem Hispanis, ad Sacram Mensam, post severum examen, admitti meruerunt. Tanta porro novos homines ceperat Sacrorum cupidò, ut diem prævertentes, ante crepusculum Socios interpellarent; nec de die sinerent cibum quietemque sumere: quo ardore animorum usi, nihil non à Barbaris impetrabant. Scorta plurima in legitima matrimonia commutata, violentæ adeoque nullæ conjugum sponsiones denuo sancitæ, aut distractæ, nemo inventus qui Baptismum renueret, nemo qui non injurias condonaret, & ipsi adeò Hispani, ratione ac exemplo permoti sunt, ut vellent cum mortalium miserimis mitius agere. Denique ex tota Insula adolescentes Indi advecti sunt, ut Christianâ doctrinâ per Patres imbuti, populares suos vicissim docerent eadem illa, quæ ipsi in Catechesi didicissent.

QUATUOR mensibus in Castrensi urbe positus, mensè Julio jam adulto scapham ascendentes, nihil Oceani furias veriti, Insulanorum pagos inspectum ivere. Viginti-quinque omnino erant, quorum municipes nullum hæcenus Sacerdotem viderant, nisi ferè ut vexarentur: quapropter Socios, integritatis famâ jam cognitos, summâ benevolentia excipientes, quando aliud non poterant, ex arborum ramis arcus triumphales erigebant: pueri puellæque, more supplicantium, floribus se coronantes, prælatâ Cruce floridâ, cum parentibus suis obviam prodibant. Nemo erat, qui non in canistro ostrea, pisces, ova, aves Sociis non

offerret:

De Insulanorum conditione.

Pyragua navigii generis.

CAPUT XIX
Castrensis urbs ab Sociis excolitur.

Aviditas discrimina catechizatos.

CAPUT XX
Chiloenses Insulani fructuose ab Sociis adeuntur.

Barbarorum Chiloënsium pietas.

*Sociorum in
eos officia.*

*Sancti &
Dni appella-
vi veniunt.*

*Fruitus ex-
curſionis.*

offerret: à quibus vicissim acus, aciculas, hamos, grana vitrea, & reculas ejusmodi plurimi ab Barbaris aestimatas, accipiebant: tanto cum utrorumque gaudio, neutrum ab lacrymis amoris indicibus temperarent. In singulis pagis quinque circiter morati dies, extemporale facellum ad faciendam & cogendam concionem erigebant, ægros invisebant, præstigias dedocebant: interiora insulæ & latebras pervadentes, omnia scrutabantur, Baptismo idoneos expiabant, ineptos verò spe alebant, spondentes, si se dignos præstitissent, fore, ut cum redirent, idem beneficium consequerentur. Præterea, auditis singulorum querelis, miserrimæ genti condolentes, promittebant se cum Magistratibus acturos, ne milites eos in posterum vexare auderent; ubique affirmantes se lubenter pro cujuscumque salute vitam & sanguinem donaturos. Quam Sociorum virtutem temperantiamque Barbari cum aliorum Sacerdotum, quos viderant, conditione conferentes, blanda nomina ad significationem amoris identidem usurpabant, genitores suos & matres appellantes. Cum verò sanctos, & viros de cælo lapsos, Deosque, vocari se sentirent, monebant, ut ab indebitis titulis abstinerent. Sex menses tenuit horum pagorum prima lustratio, in quâ, præter magnum baptizatorum numerum, undecies centum in Matrimonium collocati, bis mille Exhomologesi, nusquam aliàs usurpatâ, expiati, omnes denique ad fidem Christo datam conservandam dandamve animati. Secundum quod, ad aliam Insulam navigantes, præfidiarios milites Hispanos excultum ivere, donec ad stationem suam Castrensem redirent; unde sæpius evocati, ultròve egressi, iterum iterumque eodem planè periculo ac fructu ad Chiloënsis insulæ pagos adnavigavere. Quibus rebus perspectis, Præfectus Regius honorariis litteris Sociorum labores Didaco Torres Provinciali commendavit, rogans ne vellet necessario planè auxilio mortalium miserrimos privare.

CAPUT

XXI.

*Societas ob
exagitarum
servitium
personale
vexatur.*

*Indi Hispanis
commendantur.*

*Prudentia
Regum Ca-
tholicorum
laudatur.*

*Privati ho-
mines com-
mendatis
Indis ab-
suntur.*

*Indi Hispanis
commendantur.*

*Prudentia
Regum Ca-
tholicorum
laudatur.*

*Privati ho-
mines com-
mendatis
Indis ab-
suntur.*

SED quamvis sic laborarent Socii, dubium non erat, per Regnum Chilenum, Tucumaniam, Paraquariamque, religionem Christianam ægerimè propagatum iri, nisi privatorum quorundam hominum, præter jus fasque Indos vexantium, immoderatæ habendi cupidini obviam iretur. Quare Provincialis omnem conatum, deinceps adhibuit, quo Regis Catholici decreta de tollendo servitio personale ad usum revocarentur. Hic locus postulare videtur, ut quid sit servitium personale, quomodo & ubi introductum, breviter explicem; ut deinde quæto Hispanorum bono, quanto rei Christianæ incremento, quanto denique Regis Catholici & Senatûs Regii laude exagitarum sit, magis eluceſcat. In Americâ more positum est, ut Hispani de Republicâ benemeriti ab Prætoribus, aut aliis Magistratibus, majori minorive Indorum bello deditorum, vel in amicitiam acceptorum, numero, ad certas ætates præficiantur. Qui mos, statim post aditum novum Orbem inductus, ad usque nostra tempora perseverat. Regibus nempe Catholicis volentibus, ut loco tributi sibi debiti, hujusmodi hominibus, pro regionum captu, ab Indis aliquid persolvatur. Quâ re prudenter à Regibus excogitatâ, si Hispani Indorum Domini (Encomenderos vocant) moderatè, sicuti aliis in locis fit, uti voluissent, longè florentiorem Reipublicæ statum, Regiisque negotiis utiliorem, ac privatorum hominum usibus commodiorem, in his Australioribus Provinciis videremus: Sed plerique limitato dominio ab Rege concessio abutentes, annuis his contributionibus non contenti, ut Indi miserandum planè in morem personaliter, ut sic dicam, cum suis uxoribus & filiis sibi servirent, exigebant: atque id servitium personale vocabant: quo qui premebantur, nihil acquirere, nihil fermè habere licebat. Ex suis pagis ad Dominorum Villas, aut urbanas domos translati, nullâ representatâ mercede, servitiis occupabantur. Nec rarò luce palam, colorato titulo, venditione distrahebantur. Quam ob rem magna pars Indorum Chilenorum rebellaverant, & apud Tucumanos Calchaquini, apud Paraquarios circumjacentes populi, externum imperium detrectabant. Si quæ Indorum nationes ad fidem Christo & Regi Catholico dandam sollicitarentur, pertinaciter abnuebant, Christianam Religionem certam esse ad perdendam libertatem viam exprobrantes. Qui verò jam dedebant, passim desertâ fide, aut latibula circumspiciebant, aut fugam. Alii, inaccessis

montium jugis aut paludibus longè à Dominis suis se abducentes, malebant in malefano locis vitam brevi finire, quam duram servitutem diu servire. Provincias integras vis mali corripuerat, eò periculosior, quòd suprema remedia respueret. Quippe iterata de abrogando servitio personali Caroli Quinti & Philippi secundi diplomata plerique urbium Præfecti, aut posito misericordiae affectu, suis utilitatibus servientes, ab torrente se rapi sinentes, aut denique remedio impares, supprimebant. Eo in statu res erat, cum Philippus Tertius anno sæculari, Majorum suorum exemplo, serpens malum disturbare cupiens, diploma rursus fecit, quo jubebar servitium illud aboleri. Interjecto tempore Claudius Aquaviva Generalis, cognito quòd primarii quidam Hispani Indos aliquot Chileno Collegio ac Tucumania Societatis domibus dono dedissent, quibus nostri ad domestica servitia uterentur, ne exemplo noceremus, Provinciam Peruvia, ac Didacum Torres Lima adhuc versantem, per litteras monuerat, ut servitii personalis jus à præcipuis Theologis examinari curarent, & si quidem illud injustum esset, Indi in nostris domibus servientes, mercede pro impenso labore recepta, manumitterentur. Sed actum acturi erant; nam Archiepiscopus Limensis Loiola è Dominicana familia, exquisitis doctissimorum virorum de personali servitio judiciis, sententiam tulerat, omnium calculis confirmatam, quà injustum pravumque pronuntiaverat. Præterea Marchio Montis-Regalis, & Comes Montium-Clarorum, Peruvia Proreges, necnon è variis Religiosorum familiis & Juris-consultorum ordine viri doctissimi, Regis diplomatibus magno conatu favebant. Quare Didacus Torres, postquam quid in Tucumania & Chileno regno circa Indos gereretur, coram perspexisset, desperaretque, servitio personali non profligato, rem Christianam promoveri posse, requisitis de novo Sociorum in utraque Provincia sententiis, non ultra dissimulandum ratus, Indos omnes in Chileno Sancti Jacobi Collegio servientes manumittit, mercede pro impenso labore ex æquo repensâ. Quod exemplum sequuti pauculi cives conscientiam suam consulere. Quo facto, quasi signo ad prælium dato, plerique Indorum Domini his servitiis impliciti, nuncium Societatis amicitia remiserunt, asserentes Provinciam & Socios, plus nimium justos conscientiarum tortores esse. Plebs verò omnis Primorum necessitudinibus innixa, pro Reip. hostibus palam jactitabat habituros se servitii personalis vexatores. Nec deerant nonnulli mortales, qui usurpatam consuetudinem in Indos potestatem, ab Prætoribus Regiis introductam toleratamque, in justum dominium, etiam reclamante Rege, transisse affirmarent. Sed Societas, ne conniventia huic malo participaret, sui maxime Provincialis hortamento, fortiter resistebat, & Regis optimi, necnon Senatûs integerrimi Decreta in privatis publicisque congressibus rationum vi confirmabat, infirmabatque malè opinantium dicta. Cumque sic constanter se gereret, & clam servitio personali abutentes, nî damnatum resarcirent, à peccatis absolvere renueret, tanquam exemplo verbisque nocitura, publicam offensionem gravissimè incurrit. Nec unius temporis aut loci calamitas fuit; sed ex hinc ad plures annos, & omnia Chileni regni Tucumania ac Paraquaria loca pervagata, pœnè in ortu novellam Societatis Provinciam oppressit. Crevit tamen illa, magnarum rerum more, per sua damna illustrior, & contra injurias oblectata inter ruinas sese erexit, profligata pedetentim infestis dæmonis vires; & novi Orbis magnam partem missura sub Christi & Regis Catholici jugum. Sed ne verba dare videar, post primos servitii personalis tumultus, Didacus Torres, nequicquam reluctante styge, Cuiusmodi Provinciam sede occupavit.

CUO Provincia, Chileni regni Mediterranea appendix, ad ipsas montium radices, quâ Tucumaniam respiciunt, quasi extra muros regni posita, ducentis in longum leucis variâ latitudine protenditur: tres urbeculas admodum infrequentes habet, quarum caput Mendoza, in ipsis fermè montium faucibus, quâ ad regnum itur, sita, Petrum Castellum, Peruano bello, erepto de manibus Pizarri, quod gerebat, vexillo nobilem, pro fundatore agnoscit: nomen verò ab Hurtado Mendoza Marchione Canietensi, Peruvia Prorege, fortita, hæcenus feliciter perennat.

L

Æs

Regii Præfecti & Magistratus.

Rex Catholicus reclamatur.

Societas Regii diplomatis se accommodat.

Gravissimi viri servitium personale improbant.

Didacus Torres eum necedit.

Et Socii omnes.

Ob id Societas offensionem incurrit.

CAPUT XXII.
Mendoza civitas Societatis sede ornatur.

Mendoza civitatis origo.

*Regionis con-
ditio.*

Æs Mendocinum inter legitima probatur. Regio tota nullâ aliâ re, nisi fertilitate memorabilis est. Fertilitatem facit æstivo calore vicinorum montium nix liquefacta, & in subjectam planitiem ductilibus viis ad libitum dispensata, unde tanta frumenti, vini, & cæterarum frugum vis, ut adjacentibus terris multa suppeditet. Æstivos dies brevissimos faciunt continui montes ex abrupto sese in cælum effequentes. Solemque paucis post meridiem horis occultantes: qui montes ultrò citròque ire volentibus transitum non præbent, nisi adulto Vere; quæ etiam tempestate non sine periculo & ingenti labore transmittuntur. Per ea tamen loca quotannis Indigenæ, nullâ sexûs aut ætatis habitâ ratione, pœnè nudi ad regni interiora servitium ire compellebantur; fiebatque ut multorum artus amburerentur vi frigoris, ac inter nives rigidi exanimarentur. Præterea multis aliis oneribus premebantur, miseri æquali corporum vexatione ac animarum incuriâ. Igitur Didacum Torres graves causæ impulerunt, ut sedem Societatis Mendocæ ponere vellet; nam sperabat fore, ut miseri ab gravi servicio defenserentur, & multa milia Barbarorum ad Fidem converterentur. Adde, quòd è Tucumania ad Chilenum regnum euntibus, & inde redeuntibus, necnon Hispanis omni fermè animarum subsidio carentibus, Mendocina sedes magno commodo futura crederetur. Accessit his causis liberalitas Lopèsi Peniæ, & Agnetis ab Leone, annuus census, domesticam sacramque supellectilem, & usum mancipiorum ad condendum templum ultrò Societati offerentium. At ubi consilium fundandæ sedis divulgatum est, Mendocini cives palam refragati sunt, aientes, honestiùs non admitti hospitem, quàm expelli; si Societas admitteretur, servitium personale, adeoque spem ditandi, profligatum iri. Sed Provincialis, rebus per adversa promovendis idoneus, Chilenis montibus remensis, Mendocam delatus, apud plerosque cives disertabundus demonstrat, quàm hæctenus sine cura æternæ salutis visissent: Indos fermè omnes in ipsa urbe, defectu Catecheseos & idoneorum Sacerdotum, magna ex parte adhuc Ethnicos esse: Neophytos perpetuò pellicatu implicitos hæctenus fermè matrimonii legitimi, & pœnitis Confessionis sacræ usum ignorasse: Per totam Provinciam nullum Sacerdotem linguæ Indorum peritum reperiti; proinde Barbaros innumeros æternum perire. Hæc cum Provincialis diceret, & insuper usitatas Societatis artes in Hispanorum moribus corrigendis graviter adhiberet, perque domos omnes cursitans indigenas Ethnicos, & Neophytos pellicatu infames, Sacramentis & Catechesi procurandos in catalogum exactissimè referret, ita sibi urbis Primores devinxit, ut plerique quod oderant, jam summis votis cuperent. Spretis igitur paucorum odiis, Alexandrum Faiam Italum, & Joannem Pastorem Hispanicum, necnon Fabianum Martinium Laicum, novæ sedis stabilindæ præfecit; qui ardentes, per religiosa in omnis generis homines officia connitentes, salutem plurimorum consequuti sunt. Primus labor fuit, correctis Hispanicorum moribus, indigenas Ethnicos, quotquot erant in urbe, à Provinciali in album relatos, doctrinam Christianam edoctos, Parrocho baptizandos tradere.

*Lopèsi Peniæ
& Agnetis
ab Leone li-
beralitas.*

*Mendocini
cives Socie-
tatem ad-
mittere pri-
mum ra-
munt.*

*Populi ad-
mittunt.*

*Et fructus
latantur.*

CAPUT
XXIII.
*Cuicenses
Indi docti-
nâ Christianâ
itabuuntur.*

*De eorum
moribus.*

*Multi ad fi-
dem conver-
tuntur.*

QUIBUS rebus primo semestri perfectis, Alexandro Faiâ ad sarcinas remanente, Joannes Pastor, & Fabianus Martinus, ex præscripto Didaci Torres, ad excursions arduas animum erexere. Indi omnes Cuicenses aut lacus habitant, aut campos campestres nullâ certâ sede, stercis portatilibus pro ædibus utentes, vagantur. Venatione plerumque vivunt. Palustres junctorum radices Sole duratas pro pane edunt, pro reliquo edulio pisces & lacuum rejectamenta adhibent. Cuniculorum in morem sub effossa humo ædes exiguo aditu sibi faciunt. Utrisque mos est, Judæorum ad instar, filias suas vendere, sic emptas mariti pro mancipiis & uxoris habent. Pauperes pro sponsæ pretio foceris suis per annum serviunt. Ut quisque opibus valet, plures aut pauciores, duplici servitutis & conjugii vinculo illigatas, sub fornice alit. Ad hos populos delati Socii, cum reperissent plerosque, vexationum metu, latebris se abdidisse, ipsas latebras, per paludes & torrentes rate ex stercora & juncis raptim factâ vecti, pervasere: repertos docent se non vexandi, sed auxiliandi ergò venisse; non ad servitium imponendum, sed ad eos in libertatem filiorum Dei

asserendos.

asserendos. Quibus sermonibus ita cicurati sunt, ut statim centum & sexaginta Ethnici Baptismum receperint. Quatuor Sacella totidem in pagis Socii erexere, quò Indi hinc inde spartu convenientes Christianis Mysteriis imbuerentur. Joannes Pastor litteris ad Provinciale datis scribebat, se calore Solis ac siti per eas arenas pœnè fuisse confectum. Faciem ab culicum morfù & caloris acrimonia ita deformatam, planè ut elephantiacus videretur. Quinque omnino menses in prima excursionè positi sunt. Aliàs ad easdem terras eodem planè labore iidem itinerantes quingentos Barbaros baptizavere, & ex campestribus hinc inde spartis ducentos, tantà animi gestientis de dæmone victo lætitià, ut assererent labores quovis melle dulciores sibi videri, & illicia esse ad quidvis pro Christo tolerandum. Dum per montes inter Chilenum regnum, & Cuiocensem Provinciam medios Joannes Pastor excurreret, Indorum manipulis extra patriam servitium ire coactis obviam factus, tantà commiseratione commotus est, ut togam ipse suam (quod aliàs Didacus Torres etiam factitavit) in partes scissam nudis inter summa frigora infantibus, in itinere abs se liquefactà nive baptizatis, dederit. Tandem Socii ab Senatu Regio impetrarunt, ne extra patriam hominum miserrimi, servitiorum ergò, ire adigerentur. Quamquam quis satis legibus incitatum mortalium habendi libidinem coërceat? Varias ad eisdem, & alios finitimos remotosque populos excursions, per Socios Mendocinos sub Didaco Torres Provinciali institutas, magno semper Baptismorum numero, dicere superfedeo; satisfecisse ratus, si semel asseruerò Cuiocensem Provinciam maxime Societati debere, quòd Christiana sit. Pedetentim tamen res peragebatur; nam ferocitas & barbaries paulatim cicurantur; si patientiam non adhibeas, spem omnem corrumpes.

OCCUPATIS per has sedes Chileni regni urbibus ac insulis, Didacus Torres continuato labore Tucumaniam denuò pervasit. Cordubam invecus, tyrocinio ordinato, auctoque novis Candidatorum atque ædificiorum incrementis, ad Indos domesticos sublevandos animum advertit: quos dum æquà mercede compensatos manumittit, irritavit Cordubensium animos, in vindictam odiosæ rei palam Societatem insectantium. Exinde nullus civis domum nostram frequentabat. Indi, ne sanam de sua libertate doctrinam audirent, ab templo nostro arcebantur: Quotidianæ largitiones pro alendis Sociis, censu perpetuo nondum constituto, fieri solitæ subtraherentur. Nullæ denique insectationes omiffæ, si fortè in suam sententiam adduci possent. Sed Didacus Torres certus de Divino auxilio, si miserorum causam non desereret, constantiam adhibuit; in privatis publicisque congressibus servitium personale magnâ contentione exagitans, & nisi ab eo desisterent, cœlestem vindictam civibus interminans. Minis adstruxere fidem adventitiæ aquæ, deturbatis quàm plurimis ædibus Cordubensem urbem deformantes; tempestuosi turbines agros vastantes; pestiferæ auræ dominos æquè ac servitia, factâ corporum strage, inficientes. Quibus rebus territi nonnulli cives, Regiis diplomatibus sese accommodantes, sapuere. Sed plerique contra cœlestes mortalesque minas animos obstinavere; Indos solito more, & Societatem subtractione humanorum officiorum, vexantes. Ideò Socii diu tritico turcico, & parcis ex hortulo domestico frugibus, se sustentavere, eò ad animarum suarum curam alacriores, quò tenuius corpora alebantur. Sed Deus suis non defuit. Didacus Torres ad Tucumania interiora lustranda se accingens, domus Procuratorem monuit, eò magis Deo fideret, quò arctiora omnia domi videret; promittere enim se in sua absentia domesticis nihil defuturum: non frustrato eventu; nam cum Antonius Ruius, domus Procurator, centum & octoginta nummos ab Provinciali abeunte solummodò accepisset, nec alia pecunia ad alendam numerosam tyronum domum suppeteret; subductis post octo menses impensarum rerum & dono acceptarum rationibus, reperit mille & octingentos nummos in usus domesticos insumptos fuisse, quorum nummorum magna pars, undeunde provenerit, nulla ratione resciri potuit. Præterea aliquot cives, etiam ex adversariis, interjecto tempore, quingentorum boum, & nongentorum ovium stipe nos donavere, Deo scilicet eorum corpora curante, qui pauperum causam, hoc est suam, susceperant.

Quatuor sacella eriguntur.

Joannis Pastoris commendatio.

CAPUT XXIV
Cordubensis sedes vexatur ob servitium personale.

Didacus Torres constantiter agit.

Cordubenses cives rebus adversis de officio monentur.

Deus socios adjuvat.

CAPUT
XXV.

Oratione
servitii Per-
sonalis sedes
Esterensis
desertur.

Societas a-
cerdit exagi-
tatur.

Et præsertim
Didacus
Torres.

Socii se de-
ferunt.

Episcopus
Tucumanen-
sis Societati
adversatur.

Et plerique
omnes.

Societas
Esterensem
sedem dese-
rit.

SEd longè violentior turbo Sancti Jacobi Tucumaniz metropolim decussit, eò acrioribus civium animis, quò majori ibi, quàm alibi, Indorum numero primarii cives imperitabant. Igitur postquam innotuit Provincialis adventus, & cognito, quid Cordubæ atque in Chileno regno patrasset, amore in odium repente versò, collatis capitibus aiunt, eum demum esse Societatis morem, ut omnium conscientias inordinatâ religiofitate vexer: nimium justos à Deo ipso improbari: sub hoc justitiæ & defensionis pallio latere forsitan occultam habendi cupidinem, ac per manumissionem paucorum, multitudinis possessioni inhiati: Societatem religionis specie ac aliis artibus in sua commoda Indos libertati restitutos facillè tracturam: hoc nempe esse, quod occultis cuniculis, & impetratis ab Rege diplomatibus intenderet, ut per aliorum miseras gradum sibi faceret ad divitias. Hæc in universos Socios. Sed in Provincielem iactabant, ante ejus adventum in Provinciam, omnia olim pacifica fuisse: postquam advenisset, omnia turbati, Chilenum regnum, Tucumaniamque universam. His & aliis telis impetebantur Socii, qui quamvis sui purgandi ergò demonstrarent, ante Societatis in Peruviam adventum. Caroli Quinti & Philippi Secundi diplomata de abrogando servitio personali confecta fuisse: & constaret sub initium hujus sæculi, antequam Didacus Torres in Tucumaniam veniret, deque fundandâ Provinciam Paraquariensis ageret, eadem decreta à Philippo Tertio fuisse renovata: nec ignoraretur Joannem Perez Chilensem Episcopum, requisitis doctissimorum virorum calculis, multò antequam eò Didacus Torres iret, servitium personale decreto damnaße: certumque esset in Provincielem, tantarum virtutum virum, Sociosque verè Apostolicos, injustam fictionis & cupiditatis notam minimè quadrare: affirmarentque Socii, se solâ religione adductos fuisse, ut regis decretis obtemperarent: tamen non audiebantur, palamque odio erant his, quos per viginti annos parentum loco habuerant. Adeo verò spissæ erant tenebræ omnium oculis offusæ, ut ipsum Episcopum, Societatis amantissimum, pro tempore ita involverint, ut non dubitarent Socii asserere, Solem ipsum eclipsum passum esse. Ecclesiastici viri, abalienato capite, sese etiam palam ab nostro consortio subtrahebant, subsidia vitæ, Sociis rerum omnium egentibus ab civibus dari solita, denegabantur: templum nostrum ab nemine frequentabatur: Indi omnes ad nos adire prohibebantur. Denique eò deducta res est, ut Provincielem compulerit ad deferendam sedem, præsertim cum satis ipse prævideret, postquam deserbuissent primi impetus, temporariâ absentia desiderium Societatis apud cives cætera non malos, & ad pietatem proclives, exacuendum: eoque postea æstimaturos magis, quò graviora Reipublicæ damna, eâ absente, sensissent. Accessit his causis Sancti Michaëlis Tucumaniz urbis postulatam, eo ipso tempore, quo hæc fiebant, coram Provinciali summa contentione Societatis Collegium postulantis; & Alfonsi Riberæ Prætoris autoritas, quinquaginta aureos in singulos menses offerentis, tamdiu persolvendos, quamdiu opus foret ad domum Sancti Michaëlis perficiendam, quorum votis fieri non poterat satis ob defectum Sociorum, nisi Sancti Jacobi sedes desereretur. Igitur plerique Socii, paucis civibus illacrymantibus, Sancti Michaëlis urbem petivèrè.

CAPUT
XXVI.

In Sancti
Michaëlis
urbe sedes
Societatis
erigitur.

De primis
Sancti Mi-
chaëlis urbis
fundatori-
bus.

Ab Divis
Simone &
Judas de-
feruntur.

URBS Sancti Michaëlis diu cum Sancti Jacobi civitate de Tucumaniz Primatu contendit: quippe illam Joannes Nunius Pradus, anno quinquagesimo superioris sæculi, triennio antequam hæc construeretur, condiderat. Sed quòd paucis post foundationem mensibus eluvione pœnè periisset, & ex ejus ruinis Sancti Jacobi urbs feliciter surrexisset, apud hanc imperium, & apud illam antiquitatis jus, remansit. Anno sesquimillesimo sexagesimo-quarto, Philippi Secundi Regis Catholici jussu, Sancti Michaëlis urbem Didacus Villaroelus, Francisci Aguirræ, Tucumaniz Prætoris nepos, solidius instauravit. Instauratam Gualanus, Indorum in eâ regione potentissimus, aggressus, multis civium fœdè trucidatis, flammis deformavit, & absque dubio hostilis furor penitèrè absumpsisset, nisi Divi Simon & Judas, quorum festum agebatur, visibili specie, emissis undequaque terrificis splendoribus, Barbaros perterrefactos in fugam compulissent. Fugientium stragem, occiso

Gualano

Gualano, Hispani fecere, & urbem suam in æternam cœlestium Propugnatorum tutelam, stans cerimonia consecratam, tradidere: quæ exinde à Calchaquinis rebellibus multoties impetita stetit, Divorum Tutelarium, ut credimus, protectione, & Hispanorum fortitudine inconcussa. Quod ad situm attinet, iis montibus adhaeret, qui totam Australem Americam continuo quasi gibbo dividunt. Circa eam montium crepidines, Vallium recessus, & plana terrarum discriminantur villis, prædiis, viridariis omni pomorum etiam Europæorum genere abundantibus: tantaque est cæterarum frugum felicitas, ut primi coloni Sancti Michaelis agrum promissionis terram nominarent. Sed æmœnissimæ regioni, ceu hortis Hesperidum, pro dracone non desunt feroces tygrides, hominum ac aliorum animalium corporibus subinde se pascentes: ut reverentis Providentiæ Divinæ regimen ubique læta tristibus miscens, ne mortalis beatitudo sine mixtura mali nimium insoleat. His tygribus interficiendis Indigenæ olim se ad bella docebant: qui plures venando mactaverant, relatis in testimonium recentibus spoliis, famâ & auctoritate inter suos præstabant. Porro eas interficiendi Barbaris ea est ars. Prægrandem baculum, quæ utrimque definit, utrâque manû prehendant, tygridique insultanti objiciunt: cujus ea natura est, ut quicquid primo insultu atripuerit, illud sibi ex unguibus eripi non sinat. Ubi ergo unguibus & ore in baculum involavit, venator baculo à dextrâ in sinistram magnâ vi torto tygridem evertit, & antequam se in pedes erigat, quæ ventris mollia parefacit, transigit evisceratque. Cæterum Hispani Sancti Michaelis incolæ, miti ingenio, urbanitatem potius quàm arma, nisi proritentur, excolunt: pietati idonei, Doctores suos reverentur & amant. Igitur, Socios diu cupitos obviiis ulnis amplexi, in paratam domum deduxere, & summâ alacritate temporarium templum communibus operis extruxere. Quibus in officii super cæteros excellit Garcia Medina, vir nobilis, nulli in Americâ Australi affectu in Societatem inferior: cujus memorabile in Ignatium Loiolam, nondum inter Beatos relatum, celebratur obsequium, in suburbano pago sacellum ejus nomini dicatum ad privatam pietatem alendam erigentis, & populares exemplo ac voce ad tanti herois cultum animantis. Is paucis post annis, vegeta adhuc ætate ac viribus, nihil de morbo lethali, nedum de morte propinqua cogitans, monitus ab Didaco Torres in familiari consortio, ut suis rebus ultimis consulere, testamentum sanus condidit, & Indis, clientelæ suæ subditis, ex rectè sentientium placitis, pro servitio personali satisfecit; totiusque vitæ delictis semel & iterum per Exhomologesim purgatis, ante triduum derepentè è mensa ad lectum, è lecto ad tumulum delatus est. Nec dubitatum prævitæ mortis beneficium deberi Ignatio, in clientem variis negotiis implicitum opportunè benigno. Sedi præfectus est Ludovicus Leiva, aliquot Collegiorum jam olim in Peruvia Rector, cum quatuor Sociis, qui non tantum in culturâ Hispanorum, sed etiam inter Lullos & Diaguitas semen vitæ spargendo, fructus cœlestibus horreis non indignos edidere: quamquam in Calchaquinâ valle excolendâ præsertim excellere.

HANC Vallem Socii olim, exiguo animorum fructu, ob insignem incolarum feritatem, percurrerant: post quos nonnulli mortales servitorum appetentiores, quàm propagandæ Fidei, per pacis intervalla, non satis examinata ferorum hominum conditione, nullâ fermè præmissâ Catechesi multos baptizavere, sicque baptizatos extrapatriam, prætextu Doctrinæ Christianæ, ad sua commoda, repugnantis Barbaris, educebant. Ex qua origine exortis utrimque injuriis, bello inter Hispanos & Calchaquinos conflato, per totam Tucumaniam ad arma clamatum est. Verebanturque Reipublicæ capita, ne orta inter Hispanos sub id tempus civilis discordia hostibus victoriam pareret: cum opportunè Didacus Torres, è Tucumanie metropoli nondum egressus, præteritarum injuriarum immemor intercessit, spondens se Sociosque, si sineretur, fore pacificatores. Prætor & Episcopus, laudatâ Societate, quod Reipublicæ ac animarum causâ tantis periculis se offerret, Joannem Darium, & Horatium Morellium Italos, ab Provinciali designatos, ac suâ sponte capita sua devoventes, cum potestate pacis constituendæ, & pro arbitrato

Divisionis natura.

De tygridum venatione.

Garcia Medina erga Ignatium affectus.

Is primus in America Ignatio sacellum erigit.

Piæ moritur.

Ludovicus Leiva sed primus præf.

CAPUT XXVII.
Calchaquina vallis ab Societate pacificatur, & diuturno labore percurritur.
Belli occasio.
Didacus Torres ad pacificandam, Vallem operam offert.
Joannes Darius & Horatius Morellus in Vallem mittuntur.

*Benevolè
admittun-
tur.*

*Pacem fir-
mam.*

*Sacella eri-
gunt.*

*Quingentos
infantes &
ducentos
adultos cum
Vallis Duce
baptizant.*

*A Virgine
Maria ju-
vantur.*

*Ter vallem
lustrant.*

*Uterque for-
ter agunt.*

*E valle
exeunt.*

*Vallem post-
luminio re-
petunt.*

*Saltensem
agrum ex-
colunt.*

*Guapachas
Hispanis re-
conciliant.*

*A Magistrato
saltenfensi
expetuntur.*

rem Christianam administrandi, viatico instructos amandant. Ubi apud Calchaquinos fama vulgavit, in finibus suis Socios Jesu adesse, finitimi armis positos advolant, spondentes se imperata facturos, dummodò deinceps ab injuriis temperaretur, & Societas in sua valle permaneret. Id idem cum interiores populi affirmarent, pace constitutâ, ambo Socii in pleraque vallis oppida summis pro captu gentis lætitiæ ostentamentis inveci sunt: statimque in undecim pagis totidem Sacella ad usum sacrorum erexere Barbari, Baptismum & nomina Christiana postulantes. Verùm Patres rati non fidendum incensis novitate animis, ita rem attemperarunt, ut ostenderent nihil magis velle, quàm eorum votis obsequi, dummodò Ethnicorum mores constanter abjurarent. Valuit dilatio ad feligendos idoneos, in tot millium numero planè paucos; nam omnis penè multitudo quotidie in intestina externaque cum vicinis Barbaris bella, & ebrietates, necnon superstitiones effusa, nullum, si Christiani fierent, futuræ constantiæ indicium dabant: quare præter quingentos baptizatos ex infantibus, vix ducentos adultos, plerosque fortè in mortis articulo, nostris Sacris aptos, initiali fonte Socii immertere; inter quos ipse Calchaquinæ vallis Dux, & tres alii Casiquii, desertis pellicibus, Christo nomen dedere. Non hîc omittendum, magnam partem eorum successuum deberi Magnæ Virgini, cujus Iconem Socii subinde coram multitudine prominentibus, Ethnici stupore quodam attoniti cum vicinis in eam oculis, ac toto corporis habitu, ostendebant se in tantæ Reginæ amore venerationemque tacitâ vi rapi. Socii igitur tantæ Virginis auxilio, in omnem partem se vertebant ad disponendos multitudinis animos: ter per abrupta montium cacumina difficillimis itineribus, spretis vitæ periculis, totam vallem pedites peragraverunt, manibus suis idola evertentes concremantisque. Sub tecto ex levi palea & luto extemporaliter factò humi cubabant. In stans excursionibus, sub dio, rigidissima regionis frigora simplici lodice tecti excipiebant. Præter triticum turcicum & legumina nihil ad cibum adhibebant. Inter quotidianas furibundorum hominum debacchationes, bellorumque strepitus, tantam adepti mentis quietem, ut se Cœli deliciis affluere, datis ad Provinciales litteris, assererent. Joannes Darius, occultâ quâdam virtute adeò venerabilis Barbaris fuit, ut sæpè inter incitatas & jamjam pugnaturas utrimque ferorum hominum acies stans, autoritate odia sedarit, utrâque factione domum remisâ. Morellius verò adeò contemptor vitæ fuit, ut cum certò cognovisset mortem sibi à Barbaris quâdam nocte parari, nihil turbatus, ad Crucis erectæ pedem in propatulo somno se aptavit, cum hac voce: *Veniant, inquit, Barbari, me namque, quamvis dormientem, non imparatum ad mortem pro Christo tolerandam reperient.* Evénit aliquando, ut inter medias hostium derepentè irruentium sagittas, pro tuendo grege, uterque se præcipitarent, & in eorum fermè oculis unius pagi municipes ad unum omnes trucidarentur. Si quandoque milites Hispani invitis Magistratibus, ut sit, ad vexandos Barbaros vallem ingredi audeant, tum verò furebant maximè, & quandoque furorem in Socios convertebant, quasi ipsi occultis consiliis ad se vexandum evocarent Hispanos. Quibus suspitionibus eluendis, & reprimendæ privatorum hominum avaritiæ, simulque ut daretur locus Evangelium pacificè Barbaris prædicandi, uterque Saltam, Hispanorum oppidum, ad Alfonso Riberam Prætorem egressi, quidquid voluere, faciliè à Magistratibus impetraverunt. Sed non ideò privati homines modum fecere cupidini. Igitur quamvis postluminio, Prætor & Episcopo, adeoque Calchaquinos ipsis adnitentibus, vallem repetierint; tamen satis apparebat Calchaquinos excoli non posse, nisi perpetuæ Societatis sedes per vallem disponderentur: ad quam rem, Regis Catholici & Peruvix Præregis autoritas munificentiaque suo tempore commendabitur. Iidem Socii post certa temporum intervalla Saltensem agrum pervadentes multis mortalibus saluti fuere. Guapacharum gentem, Hispanis infestam, cum Prætorè reconciliare: tantâ Saltensis urbis aggratulatione, ut Magistratus accuratis litteris utriusque Socii utilia gesta Provinciali commendantes, rogarent ne ditionem suam tantorum virorum præsidio nudaret. Nec admodum alias res per Tucumaniam in tanta paucitate Sociorum aggredi lubuit, nam Paraquaria præcipuè petebatur.

DIDACUS Torres, inutiles in suo officio moras necere nescius, è Tucumania: metropoli per desertam octoginta leucarum planitiem iter occipit: quâ emensâ, Conceptionis urbi, ad lacum fluminis Rubri positâ, proximus, ab Magistratu inurbanas literas accipit, quibus nomine publico ab ingressu urbis arcebat, monebaturque ut flexo itinere aliò diverteret, ne Indos ab solitis servitiis retrahens Rempublicam turbaret. Provincialis inexpectatâ acerbitate motus, ne dissimulatione malum serperet, per legitimum judicem, litterarum auctore debitis pœnis compefcito, urbem ingressus, coram Magistratu demonstrat, nihil se nec suos ab Regis Catholici placitis alienum docere, nec repugnare iustis ac moderatis Indorum servitiis; sed in id tantum incumbere, ne supra modum cum certo ipsorum & Europæorum damno graventur. Valuit ostentatio fortitudinis ad eludendas dæmonis machinationes, veriti ne accessu Provincialis & ejus sociorum urbs spiritualibus destituta subsidiis, eoque ipsi addictissima, Deo reconciliaretur. Igitur Jubilæum ab Paulo Quinto nuperrimè concessum promulgat per quindecim dies quotidie Concionem cogit, privatis colloquiis technas dæmonum dissolvit; tantumque potuit, ut odio in amorem ac æstimationem verso, Hispani omnes, nemine dempto, nuncio dæmoni remisso, in Christi gratiam per Exhomologesim redire fatigerint. Sed misera Frontonum conditio erat, antiquis moribus sub generis humani hostis tyrannide perleverate amantium. Quos dum conspiceret latissimè usque ad Peruvia fines vagantes, & insuper cognovisset Abipones, Mataguas, Naticas, Mogofinas, Tonocotanos, Frontonibus agnatas nationes, Sacerdotum defectu sub eadem tyrannide esse impetus illi fuit, Divi Xaverii exemplo, in Europam renavigandi, & per academias Hispaniæ ac Italiæ quantâ posset vocis contentione Academicos ad commiserationem tot populorum commovendi. Sed vanus erat sine facultate impetus: quare, unico tantum ex his nationibus infante ante mortem baptizato, adverso flumine Argenteo Paraquarioque iter suum continuans, Assumptionis urbem feliciter tandem tenuit; & sub finem anni ab inito sæculo noni Paraquariæ statum hunc fermè reperit.

QUAMVIS Reges Catholici, jam inde ab Caroli Quinti temporibus, Episcopos & Sacerdotes ad Paraquariæ culturam submiserant; rati tamen reperti sunt qui se totos Indorum curæ traderent, nisi quod vir planè Divinus . . . . Bolanjes Franciscanus, incorruptione corporis post mortem celebris, & aliquot ex eodem Ordine præclari viri, egregiam operam sub hæc tempora in excolendis Barbaris collocarint, quorum magnam multitudinem in Assumptionis urbis ditione, quatuor oppidis constructis, immortalem sibi, & Illustrissimo suo Ordini, gloriam pepererunt. Aliquot etiam alia oppida in eadem regione constructa externis Sacerdotibus subdebantur; qui quia Assumptionis urbis & suburbanis regionibus procurandis vix sufficerent, nedum ad longinqua loca extendere se possent, cogebantur Episcopi regiones integras uni Sacerdoti, tantorum laborum impari, committere. Quare miserima erat urbecularum per Paraquariam immenso tractu inter se distitarum, & oppidorum, quâ Ethnicorum, quâ Neophytorum, facies; quorum multi Sacerdotum defectu, nullo Europæorum Indorumque discrimine, Matrimonia lege veteri contrahebant, aut palam pellicatum profitebantur. Deficiente Catèchesei lex Divina & humana pœnitus ignorabatur. Sacrorum usus ferè nullus, factiones, lites, ambitus affatim. Quibus malis quamvis pauci Socii ante fundationem Provinciæ pro viribus remedium attulerant, tamen locorum vastitas, & mali pernicietas multiplicitasque, remedia alia exigebant: quæ tandem magna ex parte adhibita sunt, dum Didacus Torres Assumptionis domum pro potestate in Collegium vertit: nam exinde Barbaries latius expugnata, vitia profligata, ignorantia debellata, & bellum dæmoni majoribus viribus indictum est. Marcellus Lorençana Rector, partitis inter Socios vicibus, adverso Paraquario & ad alia loca longè lateque excurrebat. Impetratum ab Episcopo est, ut anathema diceret his, qui ex villis, pagis, latibulis Indos nondum baptizatos staturis temporibus ad Societatis Collegium non sisterent. Sed quamvis sic in Assumptionis urbe & aliis Paraquariæ locis Societas elaboraret, tamen

longè

CAPUT
XXVII.Didacus
Torres
Conceptionis
urbem in
Frontonum
servitiis
X. olitUrbes enim
recipere tenuitDidacus
Torres urbem
ad se
recipiendum
adgit.Urbem inurbanam
servitiis
officiis
comprobat.Frontonum
misera
conditio.CAPUT
XXIX.Paraquariæ
status.Franciscani
Patres
aliquot
oppida
fundant.Alia
Barbarorum
oppida
ab
Sacerdotibus
construuntur.Laboratur
penuria
Sacerdotum.Inde vitia
&
ignorantia.Tota regio
ab
Societate
juvatur.

Ex Regiæ Catholici placito Societatis novæ Barbarorū Provinciæ assignantur.

longè majori ardore animi ad Provincias Ethnicorum Christo subjugandas Didacus Torres ferebatur: quibus votis promovendis opportunus adfuit Ferdinandus Arias Prætor, qui recentissimas ab Rege Catholico litteras acceperat, jubente in Ethnicorum Provincias emitti Religiosos paulò ante ex Europa à se missos, significantesque nolle se armis, sed solà per idoneos viros Evangelii prædicatione Barbaros ad Fidem converti. Quas litteras cum Didaco Torres legendas tradidisset, ipse se statim & suos Regi obsequentissimos fore spondit. Huic rei accessit Illustrissimi Præfulis Paraquariensis postulatum, auxilia ad easdem Provincias Christo lucrandas ab Societate exigentis. Igitur Prætor & Episcopus amplissimas Barbarorum terras Regis Catholici nomine ita commendarunt, ut simul potestatem Societati facerent, nova Neophytorum oppida condendi, templaque erigendi. Prima verò regio, quam excolendam Socii acceperere, Guairania fuit; de qua, quia sæpius dictum dicendumque mihi est, lubet pauca tradere.

CAPUT
XXX.
Guairania
describitur.

1609.

*Quondam
populosa
fuit.*

*De Guairania
urbibus.*

*De Guairania
lapillis.*

*De flore
Granadillo.*

De Guembe

GUAIRANIA Paraquariæ Provinciæ regio ab Oriente Brasiliæ obversa, ab Occidente Paranà fluvio, ingenti interapedine clauditur. Ejus latitudo hinc ab Austro ad Urvaicenses campos, inde ab Septentrione ad sylvas & abvias paludes, incertâ sed immensâ etiam vastitate excurrit. Regio magna ex parte sub Capricorno posita, ob calores immodicos, & humidum solum, æquè ciborum ac morborum ferax est: iisdem nempe causis fertilitatem & febres facientibus. Feris & serpentibus alendis aptior, quàm hominibus. Si tamen Gulmannio credimus, sub Hispanorum in Americam adventum trecenta capitum millia in Guairania numerabantur, incolebantque præsertim Huibai, Tibaxivæ, Paranapanæ, Pirapi, & Paranzæ littora: fidem tantæ multitudinis adstruunt frequentes & pænè continuæ pagorum ruinæ, quas morbi, & Indorum abactores fecere, adeò ut ex tanta multitudine (hac de qua scribimus tempestate) vix quinta pars superesse crederetur. Utriusque urbeculæ Hispani civés eorum posteri sunt, qui ductis in Paraquariam coloniis eò sub medium sæculi præteriti cõcessere. Gens miserimè vivit, nullus panis vescitur, nisi ex mandioca radice confecto, nec carne nisi venatione quasita. Alces multi mactant, quorum animalium ungula Cardiaco morbo prodesse dicitur. Celebrantur Guairaniæ lapilli, quos theca ovali & lapideâ humani capitis magnitudine incrustatos natura, mirâ profus ratione, ostentat. Thecæ hæc lapideæ, terræ visceribus incluse, ubi ad quandam quasi maturitatem pervenerint, non secus ac ollæ ferreæ, quas bombas milites vocant, magno strepitu diffractæ in partes per aëra dissilientes, lapides spargunt planè elegantes; sunt enim pellucidi, alii amethystino janthinoque, illi herbeo prasinoque, plurimi vitreo rubeoque gaudent colore: plerique in adamantina acumina desinunt, tanta varietatis amoenitate, ut gemmarum arculas, si lapillorum splendorem conspexeris, jure dixeris. Sed satis constat hos lapides brutos esse, Foënsibus in agro Leodiensi non absimiles. Quod antequam constaret, Guairaniæ civés his onusti urbem suam deseruisse, & in Hispaniam navigare voluisse, spe immensi lucri, feruntur. Verùm ex itinere retracti, risum quem meruerant reportavere. Passim occurrunt arbores, è quibus balsama eliquantur. Multa etiam fragorum ac fructuum genera, ut cætera Paraquaria, sylvæ suppeditant. Inter flores principem locum tenet Granadillus, Christi pro nobis passi instrumentis nobilis, ex quo flore fructus gignitur, modici ovi magnitudine, cortice dempto suavissimus, adeò ut prototypus esse possit Dominicæ Passionis meditatæ, cui, si demas extremam faciem, mira suavitas inest. Secundùm hunc Guembe in deliciis est, formâ utrimque oblongâ in acumen desinente, & magnitudine palmari, qui cortice fisco ad modum mali punici subflava grana esui præbet. Fructus meræ dulcedinis est, si semen in ipsis granis minutissimum mandendo dentibus non contriveris; nam contritum, acrem faucium dolorem parit. Optimum voluptatis humanæ emblemata, sub dulcedinis specie, si usu teratur, merum fel propinantis. Ipsum semen, si in summitatibus arborum putridis corticibus excipiat, flexuosas fibras funium ad instar in terram librat; quæ hausto terræ humore, radicibusque conceptis, in arbores se rursus, hæderæ in modum, erigentes, uberes fructus ostentant.

Sunt

Sunt & dactili multò quàm Africani insuaviores; ex his tamen quaecumque visum pulmentumque conficiunt, quin & ipsas palmarum medullas, fame urgente, pro pane comedunt. Inter sylvestria animalia sues celebrantur, inversâ naturâ umbilicum in dorso ostentantes, quem si occisâ prædâ statim non præcideris, illicò tota fera putrescit. Apum ingens numerus & specierum varietas, quæ nullo tempore cicurantur; cera nullâ arte albescit; mel plerumque generosum hydromeli conficiendo idoneum est. Viperæ multò hîc quàm alibi acriores, pluribus passim mortalibus, deficiente antidoto, exitium adferunt. Unas reperies, quæ ex ipsis arboribus se vibrantes, tortuosi corporis voluminibus obvios homines ferâve complectentes, nisi amplexantem ferro prius rescideris, momento occidunt, paulatimque devorant: hæc si nimio cibo sese repleverint, ventrem Solis radiis objiciunt, quo cum cibis putrefacto, pristinis viribus se restitui sentiunt. Aliæ in fluviorum marginibus grandes rictus ostentantes, spumis ex ore egestis, pisces inescatos mirâ promptitudine voracitateque deglutiunt. Aliæ denique ex paludum ripis derepentè subsistentes, quasdam aves invadunt, quæ vicissim se defendentes, quoties se ferri sentiunt, herbam Macaguam dictam, unde aves nomen sibi sumunt, pro antidoto vorant, & sanæ ad prælium redeunt: delectabili planè duello, quippe Macaguæ alas pro scuto, rostrum pro telo; & ipsæ viperæ aquam pro vallo, flexuositate pro tutela habentes, nec facillè macant macanturve. Præter has res, vicinis etiam regionibus ferè communes, & tygres, & tygres, nihil admodum singulare Guairania parturit. Quod ad Sacra attinet, hæc regio pœnè semper sine Sacerdote, sine Sacerdotum adminiculis fuit, nisi quòd per octennium Emmanuel Ortega, & Thomas Fildius eam excoluerant: sed iis abhinc decennio revocatis, iterum Sacris pœnè destituta lugebat sub pastoribus ad tantum munus inidoneis. Urbs Villarica Parochum habebat religionem olim professum, qui, nescio quâ occasione eò delatus, fingens furto sibi ablatas professionis suæ vestes, imposterum se Clericorum in morem induerat, temerèque per Provinciam discurrens Barbaros hinc inde, nullâ præmissâ Careehesi, magno animarum damno, baptizabat. De alterius urbeculæ Parocho dubitabatur, num verba Sacramentis conficiendis legitima ignoraret. Laici intolerabili errore passim sine Baptismo Indis, quorum operâ utebantur, nomina Christiana indebant. Denique si speciem & nomina demeres, Christiani Ethnicique, Hispani & Indi, multis in locis planè iisdem moribus vivebant.

AD hanc Provinciam Josephus Cataldinus, & Simon Maçeta, Sacerdotes Itali, cum amplissima potestate ab Episcopo, Prætorè, & Provinciali missi, sesquimestre iter per sylvas & paludes, crebraque ferarum ac fluminum, necnon Barbarorum pericula, abripientes, Guairaniam primum Hispanorum oppidum faustis auspiciis Purificatæ Virginis pervigilio, anno currentis sæculi decimo, tenuere. Appulso morbo periculolus afflixit, in quo morbo eluxit Cataldini castitatis amor, ab octogenario homine fricationem corporis pro remedio constanter renuentis. Valetudini restituti, urbeque solitis Societatis artibus exultâ, Villaricam octoginta leucis distantem adverso Paranâ & Huibaio petivere: quâ Civitate etiam expurgatâ, recuperatisque, quæ jam inde ab Ortega & Fildii temporibus reservabantur, Sacrorum instrumentis, ac librariâ supellestili, iter suum ad remotas Barbarorum nationes indixere. Sed cives Villaricani pertinaciter reclamantes, com meatum negare: verebantur enim ne, si oppida inter Ethnicos Societas fundaret, deinceps ab servitiis conquirendis prohiberentur: & eò progressa res est, ut potentem Casiquium ideo vinculis onerarent, quòd è sua patria ad transportandos Patres venisset. Sed Socii, ostensis Prætoris & Episcopi litteris, ex Regis Catholici præscripto, Indos ad oppida reducere jubentium, liberato è vinculis Casiquio, ad Paranapanzum flumen cymbâ vecti perrexere.

PORRÒ Paranapanzum ex Brasiliæ montibus ortum, haustis in decursu Tibaxivâ, Pirapo, Itanguâ, aliisque minoribus fluvii, Paraquario ferè par, ingenrem aquarum molem in Paranam evolvit. Utrumque littus magnâ arborum varie-

M

tate

De suis
excitiss.

De Viperis.

Sacrorum
penuria.CAPUT
XXXI.
Josephus
Cataldinus
& Simon
Maçeta
Guairaniam
urbeculas
à peccatis
expiant.
1616.
Josephus
Cataldini
castus.Villaricani
frustra socii
resistant.CAPUT
XXXII
Societas in
Guairania
duo oppida
fundat.

Laurentiani
oppidi pri-
mordia.

Cataldinus
in Maçeta
latiffimè per
Guairaniam
excurrens.

Barbaros
allicitos.

Ignatiani
Oppidi ori-
go.

Duo alii pa-
gi ad redu-
cendam gen-
tem designa-
tur.

Indorum ab-
actores in
castris fra-
mans.

Visitator Re-
gius, Socie-
tatem defen-
dit.

Pena celo-
stis spurcum
hominem
prosequitur.

Socii multos
baptizant.

Parè & La-
boriosè ut-
runt.

rate vestitur: sed Cedri præsertim apud indigenas in pretio sunt, adeò proceræ va-
stæque magnitudinis, ut ex singulis arte excavatis navigiola conficiantur viginti sub-
inde remorum capacia. Eo flumine adverso Socii navigantes tandem eò devenere,
ubi Pirapum flumen ei commiserunt. Ibi oppidum condere, & de Virginis Laure-
tantæ nomine, Josepho Cataldino expeditionis præfecto, nuncupare placuit. Nec
repugnare ducentæ circiter Barbarorum familiæ eum locum incolentes, & ope-
ram suam ad opus libenter offerentes. Exstructo eò loci extemporaliter templo ulte-
riora pervadentes, Tibaxivæ, Pitapi & Paranapanzi fluminum littora excussum
ivere. Viginti-tres Barbarorum pagi erant, quorum ultimus octoginta circiter leucis
distabat ab eo loco, in quo Lauretanum templum condiderant: in quibus pagis ali-
quot sagittariorum millia, præter imbellem multitudinem, censuerunt, quos sollicita-
vere, ut vellent, facilioris constantiorisque doctrinæ ergò, magna oppida construere,
aièntes plus satis esse compertum, dispalatos, & in tot factiunculas divisos, vix solidè
doceri posse. Verbum Dei semen esse, quod rigatione continuâ indigeat. Sacer-
dorum hortationibus, honorum exemplo, Sacramentorum frequentia, ceu cibo,
fidelium animas nutriti confirmarique: quo cibo indubiè carerent, si disgregatim
vivere pergerent. Spondebant insuper, si convenirent, se fore contra vexatorum
suorum injurias perpetuos defensores: quibus sermonibus persuasi multi, Lauretum
se contulerunt, & quia multitudo major videbatur, quam ut uno oppido claudi pos-
set, secundum fundando alteri locum, ab Lauretana sede quarto lapide distantem,
Aticaie Casiquio postulante, Patres elegere: crectoque templo, Ignatianum no-
minavere. Præterea alter pagus Itaberaça dictus, adnente Ararerâ, inter suos
potente, designatus est, quò, qui Christo nomen dare vellent, possent transmigra-
re. Maracana potenti Casiquio & ejus fratri, numerosi pagi dominis, quò inde-
corum sibi existimarent aliis minoris aut æqualis notæ Casiquis se adjungere, honori
datum, ut etiam non procul ab Lauretana sede cum suis clientibus quartum oppidum
conderent. Quibus rebus ordinatis, turbam Indorum Lauretum præcipue, & ad
Ignatianum oppidum, ubi Socii sedes suas posuerant, confluentem exceperunt: fren-
dentibus interim Indorum vexatoribus, materiam conquirendorum servitiorum
subtrahi per Societatis artes ægrè ferentibus. Sed Socii, causâ freri, autoritatem
Episcopi & Prætoris, adeoque Regis Catholici, ostendebant. Quibus in rebus
dum sunt, commodè accidit, ut Visitator Regius in Guairaniam magna cum pote-
state veniret, ad quem centum leucarum itinere pergens Cataldinus, cum reductis
Casiquis, impetravit decretum fieri, quo utriusque Guairaniæ urbis cives, ex vi lit-
terarum Regis Catholici, prohibebantur Paranapanzi, Pirapi, Itanguæ & Tibaxivæ
accolas per vim aut dolum, aut quovis alio prætextu, ad suas urbes traducere; redu-
ctione Indorum solis Societatis Patribus, Regiâ autoritate missis, permisâ. Sub
initium foundationis horum oppidorum, adjuva pœnis cœlestibus in reluctantes Bar-
baros nostrorum industria est: nam Rodericus Guabairus, Lauretant oppidi dux,
pertinaciter clam pellices fovens, ferociensque, repentino incendio involutus mi-
serabiliter interiit. Valuit unius pœna ad terrorem cæterorum: & rerum sacrarum
æstimationem auxit infans morti proximus, per Cataldinum, recitato Evangelio,
pristinæ sanitati restitutus. Non toto post anno plurimi ex his viginti-tribus litto-
ralibus vicis ad designata duo oppida, & totidem eis subcensitos pagos, sese ad-
junctum venire, adnitentibus Patribus quanto numero possent per frequentes excur-
siones novellam Rempublicam augere. Præcipuus verò labor erat in Christianis
dignoscendis: quippe eorum plurimi, quid Deus, quid Baptismus, quid bonorum
malorumque fines, quid Christus, quid cætera Sacramenta & nostræ Fidei elementa,
dum baptizarentur, penitus ignoraverant. Igitur plerique, adhibita cautione,
sacro laticè denuò infusi sunt. Minus cum his, qui Christianorum nomina jactita-
bant, & cum reliquis Ethnicis Fidem non ægrè admittentibus, laborandum fuit.
Inter quos labores Socii parcissimè vivebant, fabas & farinam ligneam inter prima-
rias cupedias habebant. Sale condire cibos pœnè inusitatum, corium aut rete pen-
sile pro lecto erat: itinera longissima per fœda paludibus & arundinetis loca, per
sylvas spississimas, & montes asperos, pedites semper conficiebant: & tamen Ita exul-

tabant

tabant animo, ut lætitiâ in corpus redundante, cùm maximè vellent, risum continere non possent. Atque hæc sunt Lauretani ac Ignatiani oppidorum fundamenta, quæ futuris temporibus fuere seminaria undecim aliorum in Guairania, Societatis operâ, pro augendo Christi & Regis Catholici imperio, fundatorum.

EODEM planè tempore, quo Guairania per Societatem adita est, Guairanorum populi, qui inter Assumptionis urbem & Paranam interjacent, Paraquarioque obversantur, hæctenus Hispanis rebelles, multò se quàm antea tractabiliores ostendere: nam Arapizanduvius apud eos populos autoritate pollens, Ferdinandum Ariam Paraquariæ Prætorem adierat, spondens, si Sacerdotes concederentur, se cum fœderatis Casiquiis oppidum conditurum, Hispanoque Regi pariturum. Audita legatione, lætitiâ exiliens Prætor, rectâ Episcopum adit, Sacerdotesque in spem Paranenses ad fidem Christi Hispanumque imperium traducendi juridicè postulat. Sed Episcopus renitens asserbat, neminem suorum clericorum suo misurum ad Barbaros, quos hæctenus experti fuerant generis humani & nominis Hispani hostes infensissimos: irent, qui antropophagorum rabiem satiare amabant. Prætor repulsâ exacerbat, Didaci Torres autoritatem interponit, quocum iterum rogatum pergit, ne Præsul optimam occasionem negligere vellet, si elabatur nunquam forsitan redituram: Eos populos ab ipso Hispanorum ingressu rebelles esse: se sæpius cum eorum ferocissimis manus conseruisse: se semel duellò in ipso belli fervore provocatum ab gentis antesignano fuisse, eoque prostrato vix evasisse mortis discrimen: quam plurimos milites Hispanos in his Barbaris expugnandis fœdè trucidatos: sumptus magnos in gente ferocissimâ refrænandâ ex ærario factos esse: nihil hæctenus successisse: opportunitatem hanc in manibus esse: magnum negotium facili negotio confici posse, si nempe Sacerdos unus aut alter pro bono publico, & lege Dei promulgandâ, periculo exponatur. Eam esse Regis Catholici mentem nolentis imposterum vi armorum, sed Evangelii prædicatione, Christi fidem in Ethnicorum terras induci: rogare itaque se, ne tantam spem metu corrumpat. Immo adhuc ad ista Præfule, aicenteque nullum è Clericis suis missurum se, nisi Hispanorum militum catervâ contra Barbarorum furorem circumseptum, & ex ærario publico sumptus expeditionis suppeditarentur. Tum Didacus Torres, eâ quâ solebat animi magnitudine, *Ego verò, inquit, Rectorem Collegii (nam nullum alium linguæ peritum habeo) pro Republica Christiana bono, quanto vis periculo, sine præsidio militum, exponam, & socio meo loco Rectoris relicto provinciam meam solus obibo.* Mox domum regressus Socios ad colloquium vocat, repræsentatâque re Marcellum Lorençanam Rectorem certis oculis respiciens: *Quem, inquit, mittam, & quis ibit nobis?* cui ille, nubibus Majorum obedire assuetus, cùm in genua provolutus, *Ecce ego, mitte me*, subintulisset, ad iter se accingere cum Francisco à sancto Martino Sacerdote jubetur. Ubi fama urbem pervasit Lorençanam tot annis Assumptionis domui præpositum, nobilitate, litteris & virtute clarum ad antropophagos propediem profecturum, dici vix potest quantis laudibus ornata sit Societas, quòd tantum virum tantis periculis pro augenda Dei gloria objiceret. At ubi se dedit in viam, cum eo effusi plerique urbis Primores, per decem leucas optimum patrem prosequuti; in immensum expeditionis pericula extollébant. Nec inanis erat civium metus: quippe Indi, ad quos ibant Socii, præter innatam barbariem, magorum infestationem, debacchationum consuetudinem, Hispanico bello ac odio in nutriri vix spem faciebant ab quovis Europæo capite se aliquando temperatos.

EMENSIS triginta leucis, ægrè superatis fœdissimis paludibus, in primo Indorum pago sede fixâ, viculis in viciniâ excussis, gentem quam potuit reduxit, & mox designatâ oppidi arcâ, atque ex levi paleâ lutoque erecto sacello, in humili casâ diu noctuque omni officiorum genere laboravit, quo reducti Barbari, spretis veteratorum deliramentis, Deum omnium conditorem agnoscerent. Sed frustra inveteratos Ethnicorum mores mutare contendas, nisi patientiam & tempus adhibeas. Corruptela malæ consuetudinis pederentim, non tumultuosè, eliminanda est.

CAPUT
XXXIII.
Ab Societa
te Paranen
sium cura
suscipitur.

*Ferdinandus
Aria sollicitus.*

*Paranen
sium
ferocitas.*

*Regis Catho
licus religio.*

*Didaci Tor
res zelus
animarum.*

*Marcellus
Lorençana
expeditioni
præficitur.*

CAPUT
XXXIV.
Inter Para
nam & Pa
raquarium
Societas op
pidum fun
dat.

*Barbaries
patientiam
cicuntur.*

*Ferorum ho-
minum de-
bacchationes*

*Sociorum
pericula.*

*Baptismi
prudenter
dilati.*

*Arapizan-
drevius &
Aniangara
& multi alii
baptizantur.*

**CAPUT
XXXV.**
Novum op-
pidum bello
affligitur.

Belli occasio.

*Barbari Lo-
rençana mi-
nantur.*

*Aniangara
in belli du-
cem eligitur.*

*Resquinus in
subsidiium
venit.*

Praelium.

*Lorençana
constantia.*

Barbari in novo oppido, suo more, debacchationes suas exercentes, pictis ad terrorem nudis corporibus, duos trèsve dies per certa temporum intervalla, noctu etiam insomnes compositando, inter vociferationes, cachinnos & ululatus tantâ ferocitate ducebant, vix ut dubitarent Patres aliquando phanaticorum hominum manibus se perituros: & semel inrer has epulas certis indicis Lorençana deprehendit, sibi & socio condictam à Barbaris fuisse mortem, nisi dæmonum insidias Superi prævertissent. Nec aliud frænum indomitæ genti reprimendæ, nisi patientia, & cæterarum virtutum exhibitio fuit: quâ sensim sine sensu effectum, ut plerisque puderet inveteratorum morum, & aliquousque mitescentes Baptismum pererent. Sed Lorençana constantiam morum stabilitatemque exigebat, solebatque damnate quorundam Sacerdotum præcipitantiam, sine Catechesi, sine morum mutatione, sine spe ulterioris doctrinæ, lucri vel famæ causâ, Baptismum sine delectu conferentium. Quem errorem dudum luxit lugebitque America. Totum ferme annum tenuit Lorençana constantia, Baptismum, nisi se disponerent, salubriter differens: donec puer ex insperato concionantem interpellaret magnâ voce, differri se nolle, sed abjurato dæmone filium Dei esse velle clamitans. Eò ob insolentiam rei solemniter baptizato, alii deinde atque alii, inter quos Arapizandrevius & Aniangara, gentis Primores, idem beneficium non sine cæterorum æmulatione consequuti sunt.

FA MA baptismorum longè latèque perlata permovit Paranensem mulierem, ut clam marito cum filia è patria fugeret, remedium animæ inflinctu divino quaesitura. Quæ res Lorençana gloriofi Martyrii pœnæ causa fuit: nam Barbarus, fugâ conjugis ferox, in Sacerdotem causam transfugii derivans, populares eò adduxit, ut arma in vindictam sumerent. Sed hi prius iram suam aliò vertentes, Mahomas, Hispanorum amicos, ex improvviso invadunt, factâque strage, magnam captivorum turbam ad solitas Antropophagorum epulas abigunt: de qua re Lorençana per nuncios, nomine publico, apud Paranenses conquestus, antequam mactarentur petiit reddi captivos; nisi mallent totam Hispanorum nationem ad bellum irritare. Immotis ad hæc Antropophagis, tumultuosèque respondentibus, mutorum Mahomatarum jam se carnis saturasse, reliquos ad victimam saginari: bellum se malle, quàm captivos carnificinæ destinatos restituere: & addidere in Lorençanam minas; aientes nusquam jucundius compositaturos, quàm in ejus coronato cranio. Eâ re nunciatâ non dubitabatur bellum domi esse. Quapropter Neophyti Catechumenique pro Pastore arma capientes, Aniangaram in belli ducem eligunt, in qua electione innata gentis superbia innotuit: nam ubi Aniangara, vir inter suos præstans, in ducem omnium votis designatus est, sic populares suos, gaudio subfiliens, affatus fertur. *Non immerito me in ducem vestrum elegistis, ô viri, quem fama longè lateq; novis strenuum; me circum omnis vicinitas ob res bello gestas reveretur & amat. Nam quis, amabo, hostium vires toties fregit? Aniangara. Quis insidias elusit? Aniangara. Quis optima spolia toties reportavit? Aniangara. Aniangara mihi nomen est, æquè hostibus timendum ac amabile. Quamvis enim multos vicerim, victoriâ adeptâ ira mihi temperavi, ut nullos ex captivis occiderim, non magis in bello ferox, quàm patrato bello clementiâ clarus.* Hanc Orationem excepere lætæ vociferationes popularium, novo Duci pro more gentis applaudentium. Non diu post cohors Hispanorum Resquino duce cum trecentis Indis amicis in subsidiium venit: quibuscum Aniangara copias jungens, omnes simul ad Paranam profecti, mille Barbaros reluctantes, & pacis conditionem respuentes, facto prælio, nemine nostrorum desiderato, fuderunt, fugaruntque. Partâ victoriâ Resquinus Lorençanam rogat, ut se magno periculo subtrahens ad urbem redeat: non dubium enim, quin Paranenses exacerbati, potius quàm domiti, conjuratione factâ, vires ad eum perdendum redintegrarent. Contra Lorençana: *Conjurent, inquit, in meum caput mille pericula, tamen nunquam adducar, ut tanquam Mercenarius, veniente lupo, fugere videar.* His fortiter dictis, ab amplexu Hispanorum divulsus, impofterum se totum Neophytorum suorum Catechumenorumque bono impendit.

AUERO reductorum numero, Marcellus Lorençana Oppidum & Templum commodiori in loco condidit, Ignatianumque nuncupavit. Sed Paranenſes recenti dedecore exasperati, & inſuper Chriſtiani nominis odio barbaram ferociam ſtimulante; novi Oppidi ruinam machinantur: multoque quàm antea majori numero conſpirantes, pictis ad Barbaræ militiæ modum corporibus, fluvium tranſmittunt, ac novo oppido proxima loca deprædantur. Quod ubi exploratores nunciaverunt, immenſum quantum trepidatum eſt. Nam Hiſpani abierant, & hoſtes numero præſtabant. In his anguſtiis, Lorençana Dei fiducia fretus, ſalutis animarum quàm corporum diligentior, in utramque tamen curam intentus, Sacra ne profanentur comburit, Catechumenos omnes raptim Baptiſmo expiar, Martyrii coronam, ſi in eo prælio cadant, adpromittit; imbellem turbam in ſylvam recipit; omnia denique boni paſtoris officia exequitur. Nec deſuere ſuis partibus Neophyti, ultrò ſe pro incolumitate Sacerdotis ſui offerentes. In his rebus dum ſunt, ab exploratoribus nunciatur, hoſtes neſcio quo metu perſtrictos intra fines ſuos ſe recepiffe. Nec dubitatum ad eos terrendos multum valuiſſe Lorençanæ ſanctitatem, continuis precibus pro ſalute gregis Superos fatigantis. Sed ejus ſocius Franciſcus à Sancto Martino, ingenti eà occasione perculſus timore, ad inſaniam redactus eſt. Ut videas, quibus animis opus ſit inter Barbarorum terrores, & necis perpetuum periculum: quamvis verò poſtmodum ad ſanam mentem redierit, conſtantiam tamen in Societate non tenuit. Pervagatâ iterati periculû famâ, altera cohors Hiſpanorum ab Prætorè ad retrahendum Lorençanam mittitur: ſed is in opinione perſiſtens, negat ſe ſtationem ſuam deſerere velle. Ad urbem tamen negotiorum ergò tantisper excurrit, unde auctus altero ſocio ad oppidum rediens, novos belli tumultus reperit. Nam abſente eo hoſtes vaſtationem occæperant, pergebantque excuſſionibus inſeſtare omnia. Devaſtationem excepit peſtis, ex peſte orta Neophytorum diſperſio, & quorundam abalienatio, ita ut Lorençana, per ludibrium & iram à Barbaris, tanquam ſi bellum, peſtem & famem ipſe feciſſet, verberibus iteratò malè exceptus ſit. Accedebat dæmonis invidia, omnia more ſuo turbantis, & in publicis Barbarorum congreſſibus palam ab Lorençanæ confortio ſuos aſſeclas prohibentis. Sed vir planè Apoſtolicus denuò reduxit Neophytos, & beneficioram magnitudine, necnon patiendi artibus, in officio continuavit, oppidumque ordinavit. Præterea nullam omittebat occaſionem de Paranenſibus bene merendi, quò eos ad Fidem pelliceret. Tribus captivis morti adjudicatis à Prætorè veniam impetravit, & donis onuſtos ad Paranenſes ſuos remiſit, viciffimque ab iſdem tres pueros itidem captivos redemit, & infamibus Antropophagorum epulis ſubduxit. Denique in foundatione novi Oppidi Rector Lorençana, per biennium extra Collegium egregiè laborans, Societatem noſtram præclaro facinore decoravit, viamque, fundato hoc Oppido, ſtravit Sociis Parana & Uruaica populos ſub Chriſti jugum aliquando miſſuris.

SUB eadem tempora memoratur Societatis ad Guaicuræos expeditio, quorum mores breviter perſtringam, ut, cognitâ gentis & locorum conditione, labores Sociorum magis eluceſcant. Guaicuræa gens omnis bipartita eſt: altera pars Guaicuru, altera Guaicuruti, tolerabiliori nomine, quàm ingenio, nuncupantur. Utrique, ſi Aſſumptionis urbem ſpectes, in oppoſita Paraquarii ripa, quâ Peruviam reſpicit, nullâ certa ſede habitant. Ibi tamen frequentiores ſunt, ubi Pilcomaius, è Peruviz montibus ortus, in Paraquarium ſeſe exonerat. Cæterum, quaqua lubido eſt, oppida ſua circumferunt: ſtoreas plicatiles pro domibus habent, quas ceu ovium caulas hîc vel alibi explicant: ſerendi artem negligunt potiùs, quàm ignorant, venatione piſcationeque veſcuntur. Naturam qualiũcumque venenatorum animalium eſu ab teneris unguiculis aſſueſcunt: vermes, viperas, tygridum leonumque carnes, innoxie devorant. Fœminæ barbaro, ſed honeſto, more ſe cõtègunt: viri ad conciliandam fornicidiam nuda corpora coloribus maleolentibus à capite ad calcem media ex parte deturpant potiùs, quàm pingunt. Barbula loco digitalem lapidem miento inferunt, capillos bitumine liniunt, calvitiam ſibi arte faciunt,

CAPUT XXXVI.

Oppidum Divo Ignatio ſicrum alio loco inter belli tumultus edificatur.

Hoſtes inſurgunt.

Marcelli Lorençana ſiſtencia.

Sollicitudo.

Paranenſes fugiunt.

Franciſcus à Sancto Martino metu ad inſaniam redigitur.

Hiſpanorum auxilia.

Paranenſium inſeſtationes.

Lorençana ab Barbaris variè vexatur.

Reducit Barbaros.

Paranenſes conciliare contendit.

CAPUT XXXVII.

Guaicuræorum mores.

Guaicuræi bipartiti.

Palabundi.

Piſci.

*Magnatum
experimen-
ta.*

*Ducum re-
verentia.*

Belli modest.

*Damna ab
Guaicurziis
illata.*

cæteros corporis pilos evellunt, faciem factis cicatricibus discriminant; fortitudinem majori minorive deformitate metientes. Præcipuum gentis oblectamentum ebrietas & militia est. Porrò per crudelissima experimenta nomen dignitatemque militum adipiscuntur. Nam cum titulum ambientes robur suum immanissimorum tormentorum patientiâ, furas, crura, linguam, ac alias corporis partes sagittâ terebrando, aliis probent necesse est: tantillo gestu aut quiritatu dolorem inter tormenta testantes ab honore excluduntur: Quem ut securius nanciscantur, etiam infantes spinis aculeisque sua membra transfigere, inter ludicra exercitia habent. Pueritiam & adolescentiam cursu, laboribus ac præliorum imitamentis indurant: Ducem suum, supra morem cæterorum Barbarorum, insolitis prosequuntur obsequiis: ejus sputa manuum palmis excipiunt, comedentem stantes circumstant, nutus omnes observant, viarum obstacula amovent. Bellorum apud eos est frequens causa ebrietas, aut rabiem satiandi libido. Cum Chiriguanis, Abiponibus, Frontonibus, & aliis morum similitudine agnatis populis, continua exercent prælia, Ex bello captis adultos omnes mactant venduntque, imbellem ætatem suis moribus assuefaciunt. Atras ad pugnam noctes amant, impetu tantum validi, catervatim cuneatimque resistere indocti. Noctu illato damno ad sua laribula per fœdissimas paludes & arundineta uni ab aliis sejuncti, tygridum instar, se recipiunt. Eâ arte, ac excubiæ frequentia, per integrum fermè sæculum Hispanis non tantum resistere, sed etiam multas clades sine notabili suorum diminutione, avitas superstitiones conservantes, intulere. Assumptionis urbem jam inde ab suâ fundatione cædibus & latrociniiis fœdâvere, villasque & suburbanâ loca innumeris insultibus attrivere. Ferdinandi Ariæ Prætoris sororem, & complures alias Hispanas mulieres, in fœdam captivitatem abegere. Infinita denique damna fermè indennes, æquè in pace ac in bello timendi, fecere. Gentis impunem ferociam juvabant terræ uliginosæ humilitas, & occurrentia passim flumina vadis impervia, densissimorumque nemorum & arundinetorum latebræ, inque humido solo ardente præsertim sole difformes anguium formæ.

CAPUT
XXXVIII.
Guaicurzo-
rum regio
ab Societa-
te aditur.

*Rochus Gon-
salvius &
Vincentius
Griffus mis-
sioni præsent.*

*Didacus
Torres
utrumque
animat.*

*Utriusque
pericula.*

QUAMVIS ergo Guaicurzi solo flumine Paraquario ab Assumptionis urbe arcerentur, ob gentis & locorum conditionem, nullus hæctenus Sacerdos Evangelii ergò ad eos ititaret, donec Didaci Torres Provincialis animo infedit ardor intactam Provinciam tentandi. Et quia veteranorum Sociorum copia non suppetebat, Rochum Gonsalvium, clarissimum postea Provinciæ nostræ decus, quem ante initam Societatem Episcopus Paraquariensis in Vicarium suum designaverat, Provincialis elegit; præstabat enim veteranis omni genere virtutum & rerum experientiâ semeltris tyro. Huic additus est Vincentius Griffus, Italus Sacerdos, quos Didacus Torres sic affatus fertur: *Videtur, inquit, quam Deus vos amat, qui utrumque præclarissimis periculis objicit. Tu, Roche, id in tyrocinio, & Tu Vincenti, non admodum senex obtines, quod Veterani tantis votis ambiunt, nec impetrant. Videte, ne vano timore corruptis spem de vobis conceptam. Videte, inquam, ut egregio facinore novellam hanc Provinciam decoretis.* Sic breviter animatos cum potestate publica oppidum fundandi (nam cum Magistratibus egerat) ad Guaicurzos amandat. Prætor propinquâ affinitate cum Rocho conjunctus, frequensque nobilitas & Magistratus, quamvis utrique Socio denunciarent haud dubia vitæ discrimina in regione pestilenti: tamen sperantes, eorum autoritate, infestissima gentis furorrem aliquando refrænatum iri, in immensum Societatis Institutum laudabant, spondebantque (quod & fecere) ad Regem Catholicum litteras honorarias se missuros, postulantes, ut egregium facinus dignâ æstimatione compensaretur. Transmisso Paraquario, Socii per uliginosa loca tridui iter emensum sunt, quorum adventus ubi per excubitores Guaicurziis innotuit, dici vix potest quantum barbarum exitum est; plerisque Barbarorum in utrumque tanquam in exploratores, ac hostium suorum præcursores, involare volentibus. Sed cum Socii deliberatâ morte fortes per interpretem nunciassent, se non nisi pacis & veri Dei prædicandi ergò venisse, præ-

ter spem Dux Barbarorum populares suos à violentia arcuit, & postquam exploratum est nullas detegi Hispanorum insidias, in comitatum induxit. Obstabat egregiis principiis inscitia linguæ: nam per interpretem Indum obscura per se nostræ Religionis rudimenta obtusissimis ingeniis explanare difficile erat; quare diu noctuque calamo excipiebant interpretis verba, ut facilius memoriæ commendarent. Quæ res suspicionem prodicionis movit, tanquam si Patres situm terrarum, vires ac anima, modumque invadendi, Hispanos per has litteras docere vellent. De his itaque maçtandis iterum egere; patraffentque scelus, ni Rochus Gonsalvius è charta recitasset Guaicuræorum linguâ prima nostræ Fidei documenta; quæ adeò placuere Barbaris, novitate attonitis, ut Dux casam ex storeis erigi Socii juberet, seque Religioni Christianæ arcumque conciliatum ostenderet. Nec parum juvit ad auctoritatem Rochi Gonsalvii Barbaris nota nobilitas, quem primum Magistratum inter Ecclesiasticos nuper gessisse non ignorabant. Igitur alterâ occasione, auctoritate tanti viri refrænati, violentas manus ab eo abstinerunt.

MENSE integro in conciliandis Barbaris posito, de condendo fixo stabilique Oppido actum est; nam satis apparebat gentem vagam nec regi posse, nec instrui. In quam rem Barbari, ut sunt ad novitatem alacres, non difficulter concessere. Quin ipse Dux fide publicâ cum Rocho Gonsalvio in urbem se conferens, immenso gaudio Didacum Torres Provinciale, expeditionis authorem, falso necis illatæ Sociis rumore perterritum, affecit, inque eam sententiam traxit, ut nullo Hispanorum comitatu secum ad designatum oppidi locum pergeret. Eò igitur Provincialis, in corio concavo flumina transmittens, & per paludosa loca Guaicuræorum humeris delatus, confidentiâ munificentiaque eorum animos ita Societati devinxit, ut post ejus discessum, ex vagis sedibus, in speciem mansuri oppidi, storeas suas multiplici sedulitate Barbari erigerent. Inter quos uterque Socius toto anno tam multis tamque variis distenti sunt curis, ut eorum in laboribus patientia pœnè fidem excedat. Vistus; si venenosa animalia excipias, nihil à Barbaro differbat. Domus ex storea & luto vix quincubitalis, culicum diu noctuque pertinax infestatio; aër in paludoso solo pestilens, aquæ dulcis inopiâ, tygridum viperarumque frequentia. Accedebat inexplicabilis fœtor, quem ex anctis putridâ piscium pinguedine corporibus exhalabant. Sed intolèrabilior in vitiis inveteratio erat pertinaciter pristinas furias redintegrantium. Noctes horrificabant ebriorum ululatus intercalari silentio horribiles. Dies fœdabant ceremoniarum infernarum & propatulæ Veneris spectacula. Inter quas spinas castum par apum sub storea luto illita (nam alia domus non erat) tanquam sub alveari elaborabat per preces & stûdia linguæ mel generosæ prohibitatis. Donec, improbo labore, paucula Guaicuræorum verba tertiant. Tum demum frequentem concionem cogere, ad remota loca pergere, latebras excutere, parvulos instruere, Barbaros mores carpere, Christianos laudare; quod per verba nequibant, gestibus & vultu facere; omnes denique Apostolicorum virorum partes pro linguæ modulo implere. Sed surdis plerumque canebatur, obfirmatis contra sanam doctrinam animis. Relatum tamen aliquod operæ pretium, Ducis filiâ ac infantibus plurimis ante mortem expiatis: obtentumque ne vellent impostero mortuorum inferias, pro more gentis, maçtatione carorum celebrare. Grassata deinde pestis æquè corporibus noxia ac animis utilis fuit: nam Socii rati facilius animos conciliari posse, si corporibus inservirent, in omnem partem diu noctuque se versabant. Chirurgorum penuriam ipsi per se supplebant: lignatum aquatumque ibant, venam laxabant, cibos ori ingerebant, suis lodicibus ulcerosos involvebant: iisdemque lodicibus sanie infectis Griffius ipse uti deinde non abhorruit. Tantâ quorundam ægrogum approbatione atque exempli efficaciâ, ut quinquaginta adulta capita ante mortem Baptisum admiserint. Atque hi sunt primi labores; & quasi tentamenta Martyrii Rochi Gonsalvii, in tyrociniò ostendentis qualia facinora veteranus miles aliquando editurus esset. Fama est, tanquam certæ rei, in

Ambo in comitatum admissi sunt.

CAPUT XXXIX.
Societas sedem apud Guaicuræos ponit.

Didacus Torres Guaicuræos adit.

Sociorum labores.

Guaicuræorum debacchantiones.

Socii Barbaros docent.

Exiguo fructu.

Postu.

Rochus Gonsalvius & Griffius laudantur.

Vincentii

Vincentii Griffii jugulum Guaicūrēos per furorem involasse, & in procul-
 catum cultros jam aptasse: sed quia tantam rem in authenticis litteris non
 reperiō, in medio relinquo. Cæterū, de Guaicūrais & reliquis Barbaris,
 qui nec serunt, nec fixam sedem habent, sic existimatum velim, eos esse
 plerumque pervicaces, & minus aptos ad fidem capeffendam retinendamve,
 ut suis temporibus in comperto erit.

